www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Tevfik Fikret'in 'Kişi Şiirleri'

Tevfik Fikret's 'Person Poems'

Esra Sazyek*

Abstract: Tevfik Fikret created a huge poetry collection with his poems that he wrote for most of his forty-eight year of life. He embraced a wide variety of themes in his poems. One of them is his feelings and thoughts for different people. It is possible to call them "person poems" and to create a new thematic category. In this study, the theme in question was examined in the light of Tevfik Fikret's poems. In addition, his several person poems' that are not included in his collection are also included in the scope of the study. Having written a total of forty-four 'person poems', Fikret mostly wrote poems for people from his literary community. There are sixteen men /women of letters in this group. It is noteworthy that almost all of them are poets. Only Ahmet Midhat is a novelist; his admission to Fikret's repertoire on this theme is related to his famous Decadents discussion. His mother, father, sister and son are the people who Fikret wrote poems for from his family circle. Fikret wrote most of his poems for his son Halûk from this circle. Adding color to his father's life with his birth, in the eyes of his father Halûk became an ideal representative of the youth who would overcome the difficulties that the country was facing in the poems Fikret wrote after 1911. Politics and statesmen were also included in Fikret's 'person poems'. Among them, Abdulhamit II leads the way. 'Person poem' has an important place in the theme repertoire of Tevfik Fikret, who reflects the dimensions of his objector identity to almost every area from society to religion, from literature to the state. In this respect, it should be positioned as a thematic title in his poetry universe. This theme also has a wide place in Turkish poetry. When the study titled *Person Poems in New Turkish Literature* prepared by us is published as a book, the limits of the said width will emerge more clearly.

Structured Abstract: Tevfik Fikret created a huge poetry collection with his poems that he wrote for most of his forty-eight year of life. He embraced a wide variety of themes in his poems. One of them is his feelings and thoughts for different people. It is possible to call them "person poems" and to create a new thematic category. Hence, "person poem" is not a theme that is only used by him. Almost every poet has poems on this theme. Abdülhak Hamit is the poet who gave the first examples of the theme in Turkish poetry. In this study, the theme in question was examined specific to Tevfik Fikret's poems. In addition, his several person poems' that are not included in his collection are also included in the scope of the study.

Tevfik Fikret suffered from diabetes from almost his mature youth. Although he did not know what his disease was, he was strongly exposed to its symptoms. His personality, which became aggressive, caused him to have negative attitudes and behaviors that expand from his circle of friends to society. The reflection of this situation on his 'person poems' is one of the issues examined by this study.

*Dr. Kocaeli Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü

Lect. Kocaeli University, Rectorate, Department of Turkish Language

ORCID 0000-0002-5750-7158

esazyek@hotmail.com

Bu bölüm daha sonra editörlük tarafından doldurulacaktır!

Cite as/ Atıf: Sazyek, E. (2020). Tevfik Fikret'in 'Kişi Şiirleri'. *Turkish Studies - Language*, 15(2), 963-985.

<https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.43665>

Received/Geliş: 17 May/Mayıs 2020

Accepted/Kabul: 26 June/Haziran 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 27 June/Haziran 2020

CC BY-NC 4.0

Having written a total of forty-four 'person poems', Fikret mostly wrote poems for people from his literary community. There are sixteen men /women of letters in this group. It is noteworthy that almost all of them are poets. Only Ahmet Midhat is a novelist; his admission to Fikret's repertoire on this theme is related to his famous Decadents discussion. Fikret described him with an extremely ugly, scary image. "Âveng-i Tesâvir" has an important place among the poems he wrote for this environment. First person poem examples that serve as a project in Turkish poetry are included in this series. It is noteworthy that Fikret, an innovative poet, also wrote person poems for three important names of Ottoman poetry who are Fuzuli, Nef, and Nedim in this series. Recaîzade Ekrem, Abdülhak Hamit and Cenap Şahabettin were also included in this series as the three innovative and pioneering names of modern literature. Rıza Tevfik, who managed to stay as one of Fikret's rare close friends, has a special place in the literature. "Feylesof", a person who almost always prefers to remain objector like Fikret, has an intellectual intimacy with the poet. Fikret wrote three poems for him. In his first poem, he approached Rıza Tevfik with an ironic manner; in others, he backed his friend, who suffered due to his dissenting attitude, with a sense of loyalty.

His mother, father, sister and son are the people who Fikret wrote poems for from his family circle. Fikret lost his mother when he was twelve years old. His first 'person poem' which he wrote is the poem he wrote for his mother. In the poem published in 1891, he built a grave in his dream for his mother, who died in Arabia where she went for the pilgrimage and was buried in the desert and did not even have a grave. The poem he wrote on the death of his sister is remarkable in that Fikret blends a necrological text with lampoonry. This poem is also recorded as an early period poem in which he deals with a social issue, such as women's rights. Fikret wrote most of his poems for his son Halûk from this circle. Adding color to his father's life with his birth, Halûk is only a small child in poems before. However, he plays a role in Fikret's directing his attention to environment. The existence of his son has a great influence on inclusion of some social problems, such as poverty and foresight in his poems. Fikret's poem, which he wrote in Haluk's childhood years and did not publish is very different at this point. In the poem he wrote in the anniversary of Abdülhamit II's enthronement, he handled Halûk as a figure who hates the sultan and looks forward to the independence. In the poems he wrote after 1911, Halûk is a teen. Therefore, in the eyes of his father Haluk becomes the idealized representative of youth, who will overcome the difficulties that the country faces. Fikret even named his second poetry book he published in this period Halûk. The meaning of the "you" pronoun he used in his poems addressing the society for the future of the country is the youth formed in the person of Halûk.

Politicians and statesmen were also included in Fikret's 'person poems'. Among them, Abdulhamit II leads the way. Fikret's feelings for the sultan whom he loved before and which turned to hatred, were reflected into his poems. With the progression of his diseases, the negative feelings he had against the sultan had a great influence on his destructive, pessimistic behaviors and attitudes in both human relations and his view of life and society. With the proclamation of the Second Constitutional Era, period of autocracy was over. Even though this made Fikret a little closer to the people and the society, he soon returned to his former situation. His negative personality structure that settled in his poems of this period in which dimensions of his objector identity spread to almost every area from society to religion, from literature to the state, also affected his 'person poems'; and this situation was especially evident in his lampoonry poems especially written for those who served in the state. Therefore, Fikret also used his favorite satirical style in his poems. He used the lampoonry, which he once used to enjoy in the circle of close friends for entertainment, especially for the politicians and statesmen after the Second Constitutional Era.

'Person poem has an important place in the theme repertoire of Tevfik Fikret. In this respect, it should be positioned as a thematic title in his poetry universe. This theme also has a wide place in Turkish poetry. When the study titled Person Poems in New Turkish Literature prepared by us is published as a book, the limits of the said width will emerge more clearly.

Keywords: Tevfik Fikret, person poem, portrait poem, Servet-i Fünun, satire

Öz: Tevfik Fikret, kırk sekiz yıllık ömrünün büyük bir kısmında kaleme aldığı şiirleriyle büyük bir şiir külliyyatı meydana getirmiştir. O, şiirlerinde çok çeşitli temalar işlemiştir. Bunlardan biri de değişik kişilere yönelik duyguları ve düşünceleridir. Bunları 'kişi şiiri' olarak adlandırmak ve yeni bir tematik kategori oluşturmak mümkündür. Bu çalışmada söz konusu tema, Tevfik Fikret'in şiirleri özelinde irdelenmiştir. Ayrıca, onun külliyyatına girmeyen şiirleri arasındaki birkaç 'kişi şiiri' de inceleme kapsamına alınmıştır.

İrili ufaklı toplam kırk dört 'kişi şiiri' kaleme almış olan Fikret, en çok edebiyat çevresinden kişiler için şiir yazmıştır. Bu grupta on altı edib/e bulunmaktadır. Bunların hemen hepsinin şair oluşu dikkat çekicidir. Sadece Ahmet Midhat romancıdır; onun da Fikret'in bu temadaki repertuarına girişi, meşhur Dekadanlar tartışması ile ilintilidir. Annesi, babası, kızkardeşi ve oğlu Fikret'in aile çevresinden şiir yazdığı kişilerdir. Fikret, bu çevreden en çok şiiri oğlu Halûk'a yazmıştır. Doğumuyla babasının hayatına renk katan Halûk, şiirlerde önceleri sadece küçük bir çocukken, 1911 sonrasında yazdığı şiirlerde ise babasının gözünde ülkenin içine düştüğü zorlukların üstesinden gelecek olan gençliğin idealize temsilcisi haline gelir. Siyaset ve devlet adamları da Fikret'in 'kişi şiirleri'nde yer almıştır. Bunların içinde başı İkinci Abdülhamit çekmektedir.

'Kişi şiiri', muhalif kimliğinin boyutlarını toplumdan dine, edebiyattan devlete kadar hemen her alana yansıtan Tevfik Fikret'in tema dağılımı içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu bakımdan, onun şiir evreninde başlı başına tematik bir başlık olarak konumlandırılmalıdır. Bu tema, aynı zamanda Türk şiirinde de geniş bir yere sahiptir. Tarafımızdan hazırlanan *Yeni Türk Edebiyatında Kişi Şiirleri* adlı çalışma kitap olarak yayımlandığında, söz konusu genişliğin sınırları çok daha belirgin olarak ortaya çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tevfik Fikret, kişi şiiri, portre şiir, Servet-i Fünun, yergi

Giriş

Tevfik Fikret (1867-1915), 19.yüzyılın sonlarında, edebiyatımızın ilk topluluğu olan Servet-i Fünun bünyesindeki şiirleriyle ününü perçinlemiş, izleyen yüzyılın ilk onbeş yılındaki sosyopolitik nitelikli eserleriyle de şiirimize yeni ufuklar açmış bir şairdir. Modern Türk şiirinin bu çok önemli ismi, ne yazık ki, teşhisi vakitlice konamayan şeker hastalığı yüzünden henüz kırksekiz yaşında vefat etmiştir¹.

Söz konusu hastalık, onu sadece erken yaşta hayattan koparmaz, aynı zamanda mizacının değişmesindeki bir iki önemli nedenden biri de olur. Fikret, çok neşeli ve nüktedan bir genç iken giderek hırçın, sinirli, aynı zamanda alıngan bir kişi olur. Özellikle, Edebiyat-ı Cedide hareketi sırasında grup üyesi arkadaşlarına karşı davranışlarında bu durum açıkça görülüyor. Hareketin önemli isimleri hatıralarının Tevfik Fikret'e ilişkin pasajlarında, onun kendilerine yönelik kırıcı davranışlarından, -Fikret'in insan ve şair olarak büyüklüğünü de teslimi ihmal etmeyerek- âdeta kalem birliğiyle söz etmiştirⁱⁱ. *Rübâb-ı Şikeste* şairinin -diyabet kaynaklı- hırçınlığı, yakın arkadaşlarının dışındaki insanlara bakışında da hakim olmuştur. Midhat Cemal Kuntay bu hususta görüş belirten o insanlardandır. Onun "sağlam bünyesine rağmen, verem namzedi olan zayıflar kadar hırçın, acı ve ekşi bir adamdı" (Kuntay, 1953: 13) sözleri, aslında Fikret'in yakın çevresince bilinen, maruz kalan huyunun gecikmeli de olsa dile getirilebilmiş halidir. Özellikle devlet katındaki kişilerle ilişkisi, Sultan İkinci Abdülhamit'e öfkesinin ekseninde yürümüş, bu öfke giderek hayata, içinde yaşadığı şehre, çok büyük ümit beslediği İkinci Meşrutiyet'in ilânı sonrasında da hükümete kadar yayılarak derinleşmiştir.

Bu gidişin içinde istisnâî durumlar da yok değildir. Bu noktada ilk akla gelen, Halûk'un varlığıdır. Oğlunun doğumundan (14 Haziran 1894) birkaç yıl sonra Fikret'in dikkati, çevreye açılmaya başlar. Onun, Mehmet Kaplan'ın sözleriyle, "karanlık dünyasını aydınlat"an bir diğer olay ise, 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilân edilmesi ve böylelikle İkinci Abdülhamit'in İstibdat devrinin bitmesidir. Haluk, gençliğe adım atmaya başladığı sırada da babasında gelecek kavramını uyandırır. 1911 Mayıs'ında yayımlanan *Halûk'un Defteri*, özellikle gençlere bel bağlayan, onlar aracılığıyla topluma da bir gelecek ümidi aşıl原因an şiirlerle doludur. Ancak biri özel, diğeri kamusal hayatta oluşan iki etmen de şairde yarattığı olumlu etkiyi süreklileştirememiştir. Fikret'in mizacına hakim olan hayal kırıklığına uğrama tavrı, özellikle 1908 sonrasındaki şiirlerinin vardığı son noktanın temel belirleyicisi olacaktır.

Fikret'in mizacındaki bu değişim, şiirine neşeden hüzne, melankoliye; hoşnutluktan memnuniyetsizliğe; karamsarlığa hatta kötümserliğe doğru evrilme şeklinde yansımıştır. Servet-i Fünun öncesine ait şiirlerindeki görece olumlu ruh hali ve hayat anlayışı, hareket sırasında

hastalığının ve öğretmenliğe başladığı Robert Kolej'deki ortamın da etkisiyle hızla değişmeye başlar. Tevfik Fikret, sanatından evdeki ve işteki gündelik yaşantısına kadar hemen her şeyini sarmalayan bir hastalıkla ve onun yan etkileriyle -bilmeksizin- boğuşarak yaşadığı hayat içinde çok üretken bir sanatçı kimliği çizer. O, 1883'ten 1915'e otuz iki yıllık edebî faaliyetiyle, devasa bir şiir külliyyatı meydana getirmiştirⁱⁱⁱ.

Bu görkemli bütünü meydana getiren şiirlerdeki temalar da çok çeşitli bir dağılım göstermektedir. Merhum hocamız Mehmet Kaplan, 1943 yılında doçentlik tezi olarak tamamladığı monografik çalışmasında Tevfik Fikret'in şiirlerindeki temaları tasnif etmiş ve kronolojik seyri içinde ayrıntılıca incelemiştir (Kaplan, 1987: 78-192). Akademinin yayın ve öğretim faaliyetinde halen kabul gören bu tasnif içindeki "Halûk"^{iv}, "kızkardeşi" ve "portreler"^v başlıkları, Fikret'in, gerçek kişiler hakkında yazdığı şiirleri kapsamaktadır. Kaplan, bu başlıklarda toplam on iki şiir üzerinde durur, altı şiirin de adını anar.

Ayrıca Fikret'in, Namık Kemal'in şiirlerini içeren defterin arkasına vatan şairi için yazıp eklediği bir kıta (Bolayır, 2013: 380) ile babasının ölüm haberini aldıktan sonra yazdığı bir beyit (Akyüz, 1947: 84) bulunmaktadır ki, bu iki parça da bu çalışma için dikkate değer niteliktedir. Fikret'in, Servet-i Fünun öncesine ait olup külliyyatına girmemiş "Tebrikname-i Naçizane" başlıklı manzumesi (Sağlam, 2003: 437-440) de önem taşımaktadır. Bunların yanında Fikret'in hicivlerinin de olduğunu biliyoruz (Kuntay, 1953: 13-14; Ayvazoğlu, 2019: 212-218). Ne var ki, Fikret'in daha çok, dönemin padişahı için şifahen söylemiş olduğu bu yergilerin çok büyük bir kısmı bugüne ulaşamamıştır. Bununla birlikte onlardan kalan altıparçayı, Kaplan'ın tasnifine katkı olması bakımından, dikkate almak gerekmektedir.

Ancak, Fikret'in kişiler hakkında yazdığı şiirler bunlardan ibaret değildir. Biz, bu çalışmada "kişi şiirleri"^{vi} adlandırmasıyla, -modern edebiyatımızdaki ilk örneklerini Abdülhak Hamit'in Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Yavuz Sultan Selim, Fatih Sultan Mehmet hakkındaki manzumeleriyle verdiği (Kaplan, 1987: 136)- Fikret'in değişik kişiler hakkında yazdığı şiirleri, yeni bir başlık altında kategorize etmeye ve incelemeye çalışacağız. Ayrıca, Tevfik Fikret'in insanî ilişkilerindeki olumlu-olumsuz durumların, 'kişi şiirleri'ne yansımış boyutlarını da irdedeleyeceğiz.

Tevfik Fikret'in külliyyatında otuzbeş 'kişi şiiri' bulunmaktadır. Bu sayı, yukarıda anılan adların aktardığı üç manzum parçanın eklenmesiyle otuz sekize; altı hiciv manzumesinin eklenmesiyle de kırk dörde ulaşılıyor. Bu toplam içinde yer alan kişileri; edipler (on altı); aile üyeleri (dört), siyaset ve devlet adamları (beş), din adamları (üç), çocuklar (iki), âlimler (bir) şeklinde gruplandırmak mümkündür. Dolayısıyla, söz konusu kırk dört manzumede otuz bir kişi 'hedef kişi'^{vii} edinilmiştir.

1. Aile üyeleri

Tevfik Fikret, çekirdek nitelikli denilebilecek bir aile yapısı içinde yetişmiştir. Evlendikten sonra bir süre de içgüveysi olarak kaldığı dayısının evinden 1906 başında taşındığı Aşıyan'da eşi ve oğlu ile birlikte yaşamıştır. Annesini on iki yaşında kaybeden Fikret, yıllar sonra kızkardeşinin ölüm acısını yaşamış, daha sonraları da -ölürken "yavrum" diye adını sayıkladığı- oğlu Halûk'u genç yaşta başka türlü yitirmiştir.

Tevfik Fikret'in annesi Hatice Refia Hanım, 1879 yılında kızı Sıdika ve ağabeyi Hasan Nuri Bey ile birlikte hacca gitmiş, ancak orada koleradan vefat etmiştir. Hacdan sadece Fikret'in kızkardeşi sağ dönebilmiştir. Hayatında annesiyle sadece on iki yıl geçirebilen Fikret, onun için -mezar ziyareti üzerine kurduğu- bir şiir yazmıştır. Şairin gerek aile çevresi içinde gerekse bütün eserleri kapsamında yazdığı ilk 'kişi şiiri' olan "Uzletgeh-i Mâderi Ziyaret"^{viii} başlıklı manzumede, yatakta anne özlemiyle geçirdiği sıkıntılı, üzgün anların ardından silkinip umutla kabristana doğru yola çıkan genç, yağmurlu, şimşekli bir gecenin karanlığında yol alır. Oldukça ürkütücü bir doğanın içinde giderken gündeğümüyle birlikte yağmur kesilir ama onun kalbindeki anne özlemi daha da

artar. Artık kabristana gelmiştir. Annesinin mezarı başında, içinden geçen sorulara hiçbir yanıt alamaz ve eve dönüş yolunu tutar. Hatice Refia Hanım'ın “Medine-i Münevvere'ye bir günlük mesafede çölde defnedil”miş (Ertaylan, 1963: 10) olduğu biliniyor. Bir başka deyişle, Fikret'in sevgili annesinin ziyaret edilebilecek bir mezarı bile yoktur. Zorlu bir gecede yürüyüp sabahın aydınlığında vardığı bir mezarı ziyaret, genç Fikret'in annesini hiç değilse zihninde bir kabre kavuşturma çabasıyla da açıklanabilir.

Fikret'in, 1894'te sürgüne gönderilmiş, çeşitli şehirlerde mutasarrıf olarak görev yaptıktan sonra zorunlu ikamete çekildiği Antep'te vefat etmiş olan babası Hüseyin Efendi için bir şiiri yoktur. Bununla birlikte, elimizde çalışma kapsamına girebilecek bir beyit var. Tevfik Fikret, babasının ölüm haberini aldığı 19 Haziran 1904 gecesi, “gözleri yaşla dolu”, “oturup hâtırasından”(Ertaylan: 86) onun karakalem portresini çizip altına “Benim gözümde bugün hâiz-i şehâdetsin/ Şehîd-i sıdk u hamîyyet, şehîd-i izzetsin” (Akyüz, 1947: 84) beytini yazmıştır. Bu küçük nazım parçası, Fikret'in babasına bakış açısını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Aralarındaki baba-oğul ilişkisinin içlemi hakkında ayrıntılı bilgi sahibi değiliz; ancak, Fikret'in, ailesine, evine düşkün babasının Aksaray Ağayokuşu'ndaki konağında “çok müreffeh, çok nazlı” bir çocukluk geçirdiğini, iyi okullarda okutulduğunu biliyoruz (Akyüz, 1947: 23). 1879'da, on iki yaşında girdiği Galatasaray Sultanîsindeki yatılı öğrenim yılları bitir bitmez Eylül 1888'de Hariciye'de memuriyete başlayan, Ağustos 1890'da dayısının kızı Nazıma hanım ile evlenerek baba evinden çıkan Fikret'le 1894'te İstanbul'dan ayrılan babası Hüseyin Efendi'nin arasında çok girişik bir baba-oğul ilişkisi olduğunu düşünmek güçtür. Bir başka deyişle, Hüseyin Efendi, son on yılında oğlunun hayatından uzakta yaşamıştır. Bununla birlikte, tarafından “iyi bir kaleme yerleştir”ilen Fikret'in memuriyetten istifa etmesi ve daha sonra şiire yoğunlaşması karşısında “şimdi böyle boş şeylerle uğraşılıyor. Adam olmadı ve olmayacak; bu halden pek müteessirim; hatta her ay kendisine göndermekte olduğum paraları da bu teessürle kestim” (Tepeyran, 1998: 342) sözlerini sarf etmesi, -1898 yılı sonlarında aralarındaki ilişkide, hiç değilse babanın somut olarak gösterdiği Ödipal bir yön bulunduğunu da hissettirmektedir. Ne var ki, bu sözlerin muhatabı olan Ebubekir Hazım'ın, şahsen tanımamasına rağmen eserleri aracılığıyla Fikret'in ruhunu, kalbini çok iyi tanıdığını, onun bir sanatçı olarak memlekete üstün hizmetlerini idrak ettiğini (Tepeyran, 1998: 343) söylemesi üzerine birden oğlu hakkındaki olumsuz düşüncelerinden sıyrılır ve onu takdir eder. Üstelik, bunu Fikret'e de yazarak paylaşacağını belirtir. Fikret'in, müteveffa için yazdığı beytin üzerine “Melek babacığım” (Ayvazoğlu, 2019: 126) hitabını koyması, hiç değilse son yıllarda olumlu bir baba-oğul ilişkisinin varlığını hissettirmektedir.

Sıdika Hanım, Tevfik Fikret'in hakkında şiir yazdığı -aile çevresinden- ikinci kişidir. Fikret, kızkardeşi için iki manzume kaleme almıştır. İlki, “Sevgili Hemşireme” başlığını taşır. Mehmet Kaplan'a göre, “1895'ten önce yazdığı tahmin olunan” (Kaplan, 1987: 135) bu şiir, bir bahar sabahı ağaçlı bir yolda yürüyen şairin önce eşini kaybeden bir kumruya, ardından da kızkardeşini yitiren bir gence rastlaması ve onlarla konuşması şeklinde tahkiyeli bir yapıya sahiptir. Şiirin,

“Hemşiredir en güzîde hilkat

Yoktur nazarımda bir muhabbet

Hemşire muhabbetiyle seyyan” (Tevfik Fikret, 2004:144)

şeklindeki son üç dizesinde, şair kızkardeşine duyduğu sevgiyi -şiirin bütünündeki öyküleyici tutumdan uzaklaşarak- âdeta haykırır.

Fikret'in kızkardeş temalı ikinci şiiri, ilkinin aksine reel bir temele dayanır. Sıdika Hanım, Servet-i Fünun hareketi üyelerinden Ahmet Hikmet Beyin ağabeyi Refik Bey'le evlenmiştir. Çiftin üç çocukları vardır. Ne var ki Sıdika Hanım evliliğinin on sekizinci yılında hastalanır ve 30 Ekim 1902'de vefat eder. Fikret de o gece “Hemşirem İçin” başlıklı şiirini yazar. Şair seksen beş dizelik uzun bir şiir olan “Hemşirem İçin”in ilk on dört dizesinde annesine seslenir. Bir başka deyişle, şiir

Fikret'in, Sıdika Hanım'ın başına gelenleri annesine anlatması gibi öyküleyici bir temelin üzerinde kurulmuştur. On altıncı dizeden itibaren kardeşinin ölümünü bir cinayet olarak anmaya başlar. Bu cinayeti işleyen reziller, sefiller Sıdika Hanım'a "on sekiz senelik dehşet-i mezâhim" yaşatanlardır. Dolayısıyla Fikret, Sıdika Hanım'ın ölümünden başta eşi Refik Bey olmak üzere bütün bir Müftüoğlu ailesini sorumlu tutmaktadır. Güzel, iyi huylu, duyarlı, akıllı bir kadın olan Sıdika Hanım, Fikret'e göre, evliliği boyunca aşağılanmış, hor görülmüş ve şiddete uğratılarak ölüme sürüklenmiştir. O, şiirini baştan sona bu duygularla örür. Midhat Cemal Kuntay, "Hemşirem İçin" in hem kızkardeşi için bir "mersiye", hem de "bir kısmı"yla -Fikret'in, evliliğin başından beri hiç seveemediği eniştesi Refik Bey'in "hicvi" olduğunu belirtmektedir (Kuntay, 1953: 13).

Şiirden yengesinin ölümünden altı yıl sonra haberdar olan Ahmet Hikmet, eski arkadaşına çok ağır bir mektup yazmıştır. Bu mektuptaki duygusal ve öfkeli ifadeler, Fikret'in dizelerine de yansıyan olumsuz yargıları hususunda önemli ipuçları vermektedir. Ahmet Hikmet, mektubunda şairin, makalenin girişinde vurgulanan, kırıcı kişilik yapısına ilişkin dikkat çekici görüşler ileri sürmekte, daha da ötesi, "sen ne kimseyi seversin, ne kimse seni sevebilir (...) istidadın gılzetedir" (Tevetoğlu, 1986: 69-70) sözleriyle de onun çok kötü bir insan olduğunu söylemektedir. Bu mektup, "Hemşirem İçin" şiirinden ötürü kaleme alınmış olmakla birlikte, haksızlığa uğramanın getirdiği öfkenin yazdırdıklarıyla, Fikret'in arkadaşları tarafından daha sonra yazılmış hatıralar, izlenimler bütünü içinde çok farklı bir yerde durur. Fikret tarafından birçok kez rencide edilmiş olmalarına rağmen Servet-i Fünun hareketinin hemen hiçbir üyesi Fikret'ten bu denli olumsuz bahsetmemiş; tam tersine, -kırgınlıklarını hissettirmekle birlikte- onu büyüterek anmışlardır^{ix}.

"Hemşirem İçin", şairinin özel yaşamındaki acı bir olaydan kaynaklanmış olmakla birlikte kamusal bir yön de barındırmaktadır. Fikret, özellikle 1908 sonrasında çokça kullanacağı genelleyici önerme tarzı ifadelerin ilk örneklerini verir bu şiirinde.

"Elbet değil nasîbi mezellet kadınlığın,

Elbet değil melekliğin ümmîdi zulm ü şer,

Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer;" (Tevfik Fikret, 2004:471)

dizeleri, kadın haklarını Türk şiirinde dile getiren, bu hakları savunan ilk örneklerdendir.

Tevfik Fikret, 14 Haziran 1894'te doğan Halûk için sekiz şiir yazmıştır. Bunların altısı 1894-1898 arasında; ikisi de 1911'de yayımlanmıştır. Dolayısıyla, Fikret'in, oğlu için yazdığı şiirleri, Halûk'un küçüklüğünde ve gençliğinde yazılanlar olmak üzere, iki gruba ayırmak mümkündür. İlk gruptaki şiirler, Halûk'un üç-beş yaşlarına aittir.

Fikret, Halûk için ilk şiirini oğlu henüz iki aylıkken kaleme almıştır. Şarkı formunda olan manzumenin bütününde kuvvetlice hissedilen sevinç, hayret ve hayranlık duyguları, son bölümde iyice belirginleşmektedir:

"Ey tıfl-ı dil-ârâ seni ettikçe temâşâ

Meshûrun olup zannediyor hâtır-ı şeydâ

Kim bir güher-i rahmet iken -arşta peydâ-

Atmış seni âgûşuma Allâhu Teâlâ

Bir doğru haber ver bana asl-ı güherinden

Sevdâ mısın, ümmîd misin, neş'e misin sen?" (Tevfik Fikret, 2004: 418-419)

Fikret, iki üç yaşından itibaren insanî vasıflar kazanma sürecine girmesiyle birlikte oğlunu ilgi çemberine almaya başlamıştır. Hayata bakışı 1896'da değişmeye başlayan şair, artık kötümser, yabancı bir kişiliğe sahiptir. Servet-i Fünun dönemine denk gelen bu süreçte, onun biricik tutamağı,

sevinç kaynağı “güzel, uzun saçları, sevimli yüzü, sıcak, tatlı bakışları” (Akyüz, 1947: 36) ile Halûk olur. Bu sevinç, Halûk için yazdığı ilk iki şiirinde de açıkça görülmektedir. “Siyah saçların altında bir likâ-yı seher”e sahip olan Halûk, bir çocuk olarak “mücessem şetâret-i mutlak”tır (Tevfik Fikret, 2004: 144). Artık şarkılar söylemeye de başlayan bu “melek çocuk”, güzel sesiyle mırıldandığı şarkılarla babasını mutluluklara boğar. Fikret, söylediği güzel sözlerle kendisine eşsiz duygular yaşatan yavrusuna “Ne ruhsun bilir misin!” (Tevfik Fikret, 2004: 412) diyecektir şiirinin son dizesinde. “Halûk’a” başlıklı şiir, baba-oğulun artık dış dünyaya ait nesneler üzerinde paylaşımına girdiği bir sürecin başladığını gösterir. Şairin, “o tombul ellerinin uzattığı” (Tevfik Fikret, 2004: 414) taşın ne olduğunu soran Halûk’a kendi çocukluğunda yaşadığı bir olayı anlatması şeklinde kurulan şiir, artık dört yaşına gelen Halûk’un, babası için duygusal bir mutluluk kaynağından düşünsel bir arkadaşına dönüşmeye başladığını göstermektedir. Manzume, aynı zamanda, hüznün yoğunluklu oluşuyla da Halûk eksenli şiirlerde bir ayrışmanın varlığını hissettirir. İlk evre Halûk şiirlerinin sonuncusunda Halûk, artık babasında çevreye karşı bir dikkat genişlemesi oluşturmaya başlamaktadır. Bir bayram günü birlikte gezdiği oğlula konuşma şeklinde kurduğu şiirinde Fikret - büyük ihtimalle annesi tarafından giydirilmiş- Halûk’un güzel giysileri içindeki sevinciyle çevrelerindeki yoksul, öksüz, yetim çocukların üzüntüsünün tezatlığı karşısında âdeta insanlığından utanır. Oğluna, “Çıkar o süsleri artık, sevindiğin yetişir; Çıkar, biraz da şu öksüz giyinsin, eğlensin;” diyen Fikret, “şu rüy-ı zerd-i sefâlet” (Tevfik Fikret, 2004: 413) sözleriyle nitelediği çocuk yüzlerinin simgelediği yoksulluğa âdeta isyan eder. Bu manzume, onun, Servet-i Fünun sonrasında yoğunlaşacak toplumsalcı kimliğinin ilk belirtilerini barındırması açısından dikkat çeker. Halûk’un çocukluk çağında yazılmış şiirlerin sonuncusu, “Yine Halûk” başlığını taşır. Hayatın, karanlık bir gecede kırık bir tekneyle yol alış metaforuyla işlendiği şiirde, kaptanın tek amacı tekneyi güvenli bir kıyıya çekmektir. Fikret, bunun biricik sebebini şiirin sonundaki,

“Bütün bu derdimin esbâbı sende toplanıyor,

Sen, âh ey sarışın tıfl-ı nâ-tüvân, hep sen!” (Tevfik Fikret, 2004: 416)

dizelerinde açıklar.

Tevfik Fikret, bu şiirlerden on üç yıl sonra ikinci şiir kitabı *Halûk’un Defteri*’ni çıkarır. Bu arada Servet-i Fünun hareketi 16 Ekim 1901’de sona ermiş, basın ve edebiyat dünyası suskunluk sürecine girmiş, 23 Temmuz 1908’de ilân edilen Meşrutiyet’le birlikte İkinci Abdülhamit’in istibdat devri bitmiş, yıllar sonra görece bir özgürlük ortamı gelmiştir. Bu yeni süreçte Fikret de 1902’de “Sis”le başlayan toplumsalcı evresini yeni şiirlerle örmektedir. Yazılışı 22 Aralık 1910’da tamamlanan *Halûk’un Defteri*, Fikret’in yeni bir hamleyle gençliğe seslenen, bütün ümidini ona bağlayan şiirlerinin de bulunduğu bir eser olarak 1911 ilkbaharında çıkar. Bu kitapta Halûk için sadece iki şiir vardır; ancak Fikret kitabının tamamını -adından başlayarak- oğlunu düşünerek tasarlamıştır. Halûk, salt bir şiirin öznesi değil; eserin geneline yayılan bir temel imgedir artık. Dolayısıyla o, *Halûk’un Defteri*’nde babasının yazdığı şiirlerin gerisindeki esin kaynağı olarak başta gençler olmak üzere, herkesin rol modeli olacaktır^x. Nitekim, Fikret’in bu eserinde “sen” adılını çok sık kullandığı dikkati çeker ki, bunun karşılıdığı ad, Halûk’tan başkası değildir.

“Halûk’un Defteri” ve “Halûk’un Vedar”, kitapta Halûk’la doğrudan ilintili olan iki şiirdir. İlk şiirde, Fikret -artık mühendislik öğrenimi için Glasgow’da olan- oğlunun sekiz on sayfalık bir defterinin içinde bir Türk bayrağı resmi görür. Resmin altında Halûk’un “ölmek ve yaşatmak seni!” cümlesi yazılıdır. Bu cümle ve oğlundan anı olarak kalan bu defter, Fikret’i farklı duygulara savurur. Aynı kitaptaki “Halûk’un Amentüsü” adlı şiirinde hümanist dünya görüşünü “toprak vatanım nev’-i beşer milletim” mottosuyla açıklayan Fikret, kitabına adını verdiği şiirin sonunda ise bayrağı, “Ey şanlı vatan bayrağı” şeklinde ulular ve Halûk’a “oğlum, onu gönlünce yaşat... Ölme fakat sen.” (Tevfik Fikret, 2004: 530) öğüdünü verir. İkinci şiir, “Halûk’un Vedar”, Fikret’in, İskoçya’ya giden oğlunun ardından yaktığı bir ağıt gibidir. Oğlunu yolcu ederken “Hani bir gün...” (Tevfik Fikret, 2004: 545) diye başladığı konuşmasında vatan, hak, kuvvet, emek, bilim, doğu-batı, yaşam üzerine

giriştiği uzun bir monoloğa yaslanan yüz elli yedi dizelik uzun şiir, en genel hâliyle Osmanlı'nın tükenişinin yorumudur. Özeldir ise bir babanın artık yuvadan uçup gitmekte olan oğlunun ardından yaşadığı duygusal çırpınışlarının, dileklerinin hikâyesidir:

“Elvedâ ey sevimli yolcu! Gecen,
Gündüzün dâimâ yüzün gibi şen,
Rûh-ı sâfin kadar beşûş olsun;
Geçtiğin yer çiçek, çimen dolsun...”(Tevfik Fikret, 2004: 530)

Halûk'un gidişi, türlü nedenlerle karanlığa gömülmekte olan ülkenin aydınlığa kavuşması için gerekli ışığı bulup getirmenin yolculuğu şeklinde bir fona yerleştirilmiştir; ki bu tematik tutum kitaptaki başka şiirlerde de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu eserde Halûk, Avrupa'ya gidip oradan “sanat, fen, itimat, itina, cesaret, ümit”, bilgi gibi “hayat ve kuvvetten ne bulursa” (Kaplan, 1987: 167) alıp getirecek olan ideal Türk genci şeklinde işlenmiştir^{xi}.

2. Edib/e/ler

Tevfik Fikret, en çok ‘kişi şiiri’ni edebiyat çevresinden kişiler için kaleme almıştır. O, edipler için şiir yazmaya Servet-i Fünun hareketiyle birlikte başlamış ve on altı edib/e hakkında on altı şiir kaleme almıştır. Bu isimler, Namık Kemal, Alfred de Musset, Ahmet Midhat, Fuzulî, Cenap Şahabettin, Nedim, Recaizade Ekrem, Nefî, Abdülhak Hamit, Rıza Tevfik, Makbule Leman ve Hüseyin Cahit’tir^{xii}. Ayrıca bir yergi manzumesinde dört edip birden hedef kişidir. Bunlar, Ayın Nadir (Ali Ekrem), Sami Paşazade Sezai, Menemenlizade Tahir, H.Nazım (Ahmet Reşit)’dir. Biri yabancı, biri kadın olan on iki kişiye yönelik şiirlerin altısı “Âveng-i Tesâvir” dizisinde yer almaktadır.

1893 yılının sonlarında *Mirsad* dergisinde yazan edipler, hem genç ve “merdüm-giriz” şair Tevfik Fikret’le tanışmak hem de ona yeni çıkacak *Malûmat* dergisinin başyazarlığını teklif etmek için bir toplantı düzenlerler. Ali Ekrem’in düzenlemesiyle Hüseyin Kâzım’ın Fatih Kabasakal’daki evinde güzel bir edebiyat gecesi yaşanır, Fikret *Celâleddin Harzemşah*’tan parçalar okur, oradaki herkesi etkiler (Bolayır, 2013: 371-380; Ertaylan, 1963: 52-54; Ayvazoğlu, 2019: 127-134). Ayrıca, Ali Ekrem’in yanında getirdiği babasının dağınık kâğıtlar üzerindeki şiirlerini temize çekmeyi önerir. Güzel yazısıyla temize çektiği defteri bir süre sonra Ali Ekrem’e teslim eder. Fikret, defterin sonuna, Namık Kemal’e hayranlığını ifade eden bir kıta yazmaktan kendini alamamıştır:

“Tebyîze muvaffak oldu hâmem
Eş’âr-ı Kemâl’i müftehirdir.
Bir beytini yazmak ol edîbin
Bin beyt okumakla bence birdir.” (Bolayır, 2013: 380)

Bu manzume, Tevfik Fikret’in, külliyyatına girmemiş, ancak edebiyat çevresi bağlamında belirleyebildiğimiz ilk ‘kişi şiiri’dir.

Fikret’in külliyyatındaki ilk ‘kişi şiiri’ Fransız şair Alfred de Musset için yazılmıştır. “Müse İçin” başlıklı manzume, aynı zamanda onun yabancı bir edip için kaleme aldığı tek eserdir. “Aveng-i Tesâvir” dışında kalan bir eser olsa da “Müse İçin”, Fikret’in bu Fransız şaire duyduğu hayranlığı, güzel duyguları barındırması açısından, söz konusu diziyle aynı dokuya sahiptir. Mehmet Kaplan’ın, “şairin bir resmine bakarak yazıldığı intibainı ver”diğini (Kaplan, 1987: 136) kaydettiği “Müse İçin”in *Servet-i Fünun* dergisindeki yayınının adı “Hâşâ!”dır^{xiii}. Tevfik Fikret, şiir boyunca -François Coppée’yle birlikte şairliğini besleyen iki dış kaynaktan biri olan- Musset’yi,

“(…) Sen ey nûr-ı semâvî,

Sâfillere mekşûf olamazsın;

Ey nazra-i mahmûr-ı semâvî,

Zulmetlere ma'tûf olamazsın." (Tevfik Fikret, 2004:231-232)

dizelerinde doruğa çıkan bir bakışla, olağanüstü bir varlık olarak görür. Mübalâğalı bir övgüyü barındıran bu dörtlük, şiirin dergideki ilk yayınında olmayıp yaklaşık dört yıl sonra çıkacak olan ilk şiir kitabı *Rûbâb-ı Şikeste*'deki metnine eklenmiştir.

Tevfik Fikret'in yergi tarzında da nazım söylediğini, hiciv vadisinde çok keskin bir dile sahip olduğunu çalışmanın girişinde belirtmiştik. Ancak bunlar, çoğunlukla onun sohbetlerde, dost meclislerinde söylediği metinlerdir (Ayvazoğlu, 2019: 212-218). Dolayısıyla, Fikret'in külliyatına aldığı 'kişi şiirleri' içinde yergi içerikli olan yoktur; ancak "Timsâl-i Cehâlet" bu noktada ayrıcalıklı bir manzumedir^{xiv}. Meşhur "Dekadanlar" başlıklı yazısıyla Servet-i Fünun hareketinin dil anlayışını eleştiren Ahmet Midhat, bu manzumedeki yerginin hedefidir. Şiirde Ahmet Midhat'ın adı hiç geçmemekle birlikte, anılan yazıdan yaklaşık iki ay sonra yazılması ve çizilen tasvirin abartılı bir şekilde yazı sahibini göstermesi, "timsâl-i cehâlet" in Ahmet Midhat olduğu gerçeğini tartışmasız bir şekilde ortaya koyuyor. Fikret, yergisini, yaklaşık bir buçuk yıl sonra yazacağı "Hande-i Bûm" da^{xv} yaptığı gibi, doğal fon üzerine yerleştirir. Her iki şiirde de doğa kaotik ve korku uyandırıcı bir görünüme sahiptir. Ancak, Fikret, "Timsâl-i Cehâlet" te doğa tasvirini kişiye çok çabuk bağlar. Karanlık bir gecede, sessizlik içindeki sularda, dağlarda ve derelerde ölümler toplanmış gibidir. Oldukça kasvetli çizilen bu doğa parçasında sadece, mağaraya benzeyen, bir ağız âdeta kükremektedir^{xvi}. Bu kocaman ağzın sahibi, iri bir adam kızgın bakışlarıyla -şiirin ilk dizelerinde çizilen doğal dekor içindeki- bir boşluğa bağıra bağıra boş sözlerden ibaret bir nutuk çekmektedir. Ancak, çirkinliğiyle çevresine korku ve sıkıntı veren süpürge sakallı, ahlak yüzlü bu adamın söylediği her söz, dağlara çarpıp kendisine dönmektedir. Fikret, şiirin sonunda, insan olduğuna binlerce kanıt gereken bu adamın görünüşünün kendinde tiksinti ve karanlık bir korku uyandırdığını söyler. Şiir, bu işlemiyle doğrudan Ahmet Midhat'ın, adı geçen makalesini yüksek sesle okuması gibi bir sahneyi görselleştirmektedir. Dolayısıyla, şiir, "Dekadanlar" yazarının ileri sürdüğü görüşlerin yergili parodisi olarak değerlendirilebilir. "Timsâl-i Cehâlet", Fikret'in 'kişi şiirleri' içinde hedef kişiye yönelik duygularını, düşüncelerini metaforik bir zeminde işlemesi ve tematik gereç olarak yergiyi kullanması bakımından farklı bir özellik taşır^{xvii}.

"Âveng-i Tesâvir", Fikret'in Nisan 1897'de yazmaya başlayıp Temmuz 1899'da bitirdiği ve *Servet-i Fünun*'un 317 ilâ 434. sayılarında -düzensiz aralıklarla- yayımladığı altı şiirlik bir dizidir^{xviii}. Sırasıyla "Fuzulî", "Cenab", "Nedim", "Üstad Ekrem", "Nef'î" ve "Hamid" başlıklarından oluşan dizinin her parçası, isimlerden de anlaşıldığı gibi, klâsik ve modern edebiyatımızdan üçer şairi merkeze almaktadır. "Âveng-i Tesâvir" i oluşturan 'kişi şiirleri', günlük yaşamın insan ilişkileri bağlamında meydana gelebilecek öfke, sevinç, keder gibi tepkisel insanî durumlara dayalı bir mesainin değil; sistematik bir çalışma sürecinin ürünüdür. Bununla birlikte, takdir edilen, saygın görülen altı şair için yazılmış dizideki kimlik ve kişilik portreleri -hâliyle- olumlu bir nitelik taşır. Fikret, "eski" ve "yeni" den en beğendiği altı şairi bu yolla açıklamış, onların şairliğine duyduğu saygıyı birer şiirle taçlandırmıştır. Onun, aynı dönemde yaşayıp 19. yüzyıl Türk edebiyatına teoride ve uygulamada çok önemli yenilikler getiren üç önemli ismi atalarıyla ortak noktalar taşıdığı için seçtiği açıktır. Osmanlı ülkesinde yaşamakla birlikte farklı coğrafyaların ve zamanların insanları olan Fuzulî, Nef'î ve Nedim'in "Âveng-i Tesâvir" de buluşması da -Fikret'in gözünde- yenilikçi, Divan edebiyatının katı kurallarına rağmen kendi özgün şiirlerini oluşturabilmiş olmalarından ötürüdür. Altı şairin bölüştüğü söz konusu simgesel ortaklık bu bakımdan dikkat çekicidir.

"Âveng-i Tesâvir" in şiirleri farklı biçimlerde yazılmış gibi görünmektedir. Ancak Divan şiirinin ustalarına yazılanlar klâsik; modern şiirin temsilcilerine yazılanlar ise yeni biçimler üzerinde kurulmuştur. "Fuzulî" de müseddesi, "Nedim" ve "Nef'î" de mesnevi formunu ve kafiyesini kullanan Fikret, "Cenab" da sone, "Üstad Ekrem" de üçlükler hâlinde sarma kafiye, "Hamid" de aralarında birer

bağımsız dize bulunan beşlikler hâlinde yine sarma kafiye gibi yeni biçim öğeleri uygulamıştır. Şiirler arasında söz dağarcığı bakımından da farklılıklar vardır. Mizaçları, şiir anlayışları ve üslupları doğrultusunda, Fuzulî için hüznü; Cenap için imge ve doğa içlemleri; Nedim için neşeli ve yumuşak, Ekrem için duygulu; Nefî için sert sözcükler özenle kullanılmıştır. “Hamid”de ise metafizik ve kozmik nitelikli ifadelerin yoğunluğu söz konusudur.

Tevfik Fikret, dizinin her şiirine şairin fizikî özellikleriyle giriş yapar. Bunların çok büyük kısmı da yüz/baş/alın merkezlidir. Fuzulî’nin “nâsiye-i sâfi”, dehasının doğduğu yerdir. Nedim’de çiçek hastalığından yarı bozuka da “rakîk bir sîmâ” vardır ve bu yüz bir dehayı barındırır. Recaîzade Ekrem’deki “bülend-i nâsiye” başlı başına bir dehanın yüzüdür. Nefî’nin yüzü bir “sîmâ-yı mehâbet”tir. Abdülhak Hamit’te “açık bir cebhe” vardır. Tevfik Fikret, sadece Cenap Şahabettin’in yüzüne ilişkin bir ifade yazmamıştır. Bununla birlikte, onun da “neş’e-i san’atla gülen dîdeleri” vardır. Dolayısıyla, şairlerin bedensel özellikleri, kişilik yapılarına götürmektedir okuru.

Şiirlerde her şair, kendi monotemi ve başat tematik tutumu özelinde işlenmiştir. “Fuzulî”de sevgi, hüznü, aşk, yalnızlık, kanaatkârlık; “Cenab”da üslûp, doğa, yenilikçi eda hakimdir. “Nedim”de neşe, eğlence, gönül ilişkileri, içki meclisleri ile Lâle Devrinin, Sadabad’ın sosyal yoğunluklu ortamı işlenir. “Üstad Ekrem”de tefekkür, hayal, duygu gibi Recaîzade’nin hem teorik hem de edebî düzlemde en çok üzerinde durduğu kavramlar vurgulanmaktadır. “Nefî”de öfke, kavga, coşku çağrıştıran bir içerik vardır. “Hâmid”de ise doğa, hayal, ölüm, evren başlıkları, “Şâir-i A’zam”ın meşhur tezatlarıyla örülü bir şekilde işlenmiştir.

Dizide dikkat çeken bir diğer nokta, şairlerin yüz tasvirleri ve kişilik çözümlemelerinin kendi içlerinde yapılmış olmasıdır. Fikret, onların insan ve şair olarak portrelerini herhangi bir karşılaştırmaya ya da dönemsel bir değerlendirmeye tabi tutmaz. Bununla birlikte, “Nefî”nin ve “Üstad Ekrem”in son dizelerinde iki şairin kendi dönemlerindeki konumu vurgulanmıştır. Tevfik Fikret’in *Sihâm-ı Kazâ* sahibine ilişkin yorumu, onun şiirinde hakim olan mübalâğaya eş bir tona sahiptir. Buna göre, Nefî, değeri yeterince anlaşılamamış, dolayısıyla, çağının çok ötesine geçmiş bir şairdir:

“Öyle bir nehr-i muazzam gibi cûş etmişsin;

Fakat eyvâh, çorak yerde akıp gitmişsin!

Sana bir başka zemîn, başka zamân lâzımdı;

Sana bir âlem-i lâhût-nişân lâzımdı.” (Tevfik Fikret, 2004: 506)

Fikret’in, Recaîzade Ekrem’i dönemi içine yerleştirmesi ise daha gerçekçi bir tutuma dayanır. Bu bakımdan o, hocasına biraz daha ayrıcalık tanır gibidir. Üstelik “Üstad Ekrem” *Servet-i Fünun*’da, dizinin öteki parçalarından farklı olarak, altın renkli, oldukça süslü ve büyük bir çerçeve içinde, âdeta bir tablo gibi yayımlanmıştır. Manzumenin başlığında da Recaîzade’nin sadece ismi değil; edebiyat kamuoyundaki konumu da vurgulanır ki bu tutum da salt ona yöneliktir. Şiir boyunca, Ekrem’in daha çok şairliği ekseninde dolaşan Fikret, son üçlükte, üstadın genç edebiyat kuşakları üzerindeki yönlendiriciliğini gündeme getirmekten kendini alamaz. Bu öncülükte kuşkusuz temel pay, *Talim-i Edebiyat*’taki teorik görüşlerdir. Dolayısıyla, Recaîzade Ekrem, şair olarak değil; bir teorisyen olarak gençlerin öncüsüdür:

“Yaşar gıdâ-yı kemâliyle bir cihân-ı şebâb

Kemâl-i sıyâtı te’yîd içinse kâfidir

Şebâba verdiği ders-i edeb kitâbında.” (Tevfik Fikret, 2004: 503)

Tevfik Fikret, Recaîzade Ekrem için yıllar sonra bir şiir daha kaleme alacaktır. Yazılış tarihi belli olmayan; ancak 1911’de “Nijad’ın babasına” ithafıyla *Halûk’un Defteri*’nde yayımlanan “Resminin Karşısında”, Recaîzade Ekrem’in duvara asılı bir resmine baktıktan sonra kaleme

alınmıştır. Fikret, şiirinin içine kattığı bu ânın ardından yaradılışın düzeninin yarattığı adaletsizlik karşısında öfkelenir ve

“Sen dâimâ önümde o taştan sükûnete

Yaslanmış intibâh-ı samûnunla hilkate

Bir şeyler anlatır gibi, yâhud sorar gibi

Durdukça, ben biraz gücenir râz-ı fîtrate

Kükre, ve: “Ey-derim- (...)” (Tevfik Fikret, 2004: 554)

diye söze başlayarak hayatta mağdur olanlar, söz gelimi yavrusunu kaybedenler, yoksullar, ezilenler, haksızlığa uğrayanlar adına Tanrı'ya siteme girişir. Fikret, oğlu Nijad'ı çok genç yaşta yitiren hocasının çektiği acıları düşünerek şiirini kaleme alır. Bununla birlikte, Ekrem, elli dizelik şiirin sadece ilk beş ve son iki dizesinde ön plâdadır. İnsanlığın, hayatın adaletsizliği karşısındaki çaresizliğinin tek sebebi gördüğü Tanrı'ya sitem etme üzerine kurduğu şiirin sonunda kederli hocasının da bir gün Nijad'ının hesabını soracağını belirtir.

Rıza Tevfik, Tevfik Fikret'in nadir yakın dostlarından. Galatasaray Sultanîsi'ndeki öğrencilik yıllarında başlayan tanışıklıklarını, küçük sirtüşmelerden^{xix} geçerek bir arkadaşlığa dönüştürmüş olan iki isim, uzun yıllar dost kalmayı başarmıştır^{xx}. Fikret, Rıza Tevfik için üç şiir kaleme almıştır. Bunların ilki, ilişkilerinin başında kaleme aldığı “Zekâ”dır^{xxi}. Aralarının iyi olduğu bir sırada yazmasına rağmen, Fikret, şiirinde Rıza Tevfik'in kimlik ve kişilik özelliklerini alaysı ve parodik bir tavırla işler. Konuşkan bir insan olan arkadaşının konuşma tarzını taklit eden^{xxii} şair, bunu birbirini izleyen paralel yapı cümlelerle uygulamıştır. Başlığından itibaren takınılan ironik tutuma rağmen şiirde Rıza Tevfik'in kişiliğine herhangi bir saldırı yoktur. Dolayısıyla “Zekâ”, Fikret'in dostluk ilişkilerindeki -aykırı ve dobra- yaklaşım tarzının ve bu bağlamdaki keskin dilinin ürünü olarak değerlendirilebilir. “Zekâ”da -“Timsâl-i Cehâlet”te olduğu gibi- hedef kişinin ismi verilmez; ancak başlıkta kullanılan temsili sözcük -yine “Timsâl-i Cehâlet”te olduğu gibi- hedef kişinin sahip olduğu özelliğe koşut bir simgesellik yüklenmiştir. Fikret'in şiirlerinde sıkça görülen dolaylı tahkiye ögesi, konuşma/sohbet sahnesi burada da kullanılmıştır. Felsefeye vakıf olan “Zekâ”, aynı zamanda bir şairdir ve Fikret onun şairliğini daha çok önemser. Bunu bilen feylesof, yazdığı şiirini ilkin -bizzat evine kadar giderek- ona okur. Bu öykü üzerine kurulu şiirde Rıza Tevfik'in -bir iç metin hâlindeki- sözlerini dinleyen Fikret, beğenisini

“Günün birinde bütün sânihatı yoklanacak,

Ve hep o felsefe hulyâları meyânında

Hayâtının kalacaktır yegâne mâ-hasalı

Hayâl ü hiss ile mâlî güzide bir gazeli” (Tevfik Fikret: 2004: 273)

sözleriyle belirtip şiirini bitirir. Tabii bu beğeni ifadeleri de ironiktir. Fikret'in “hep o felsefe hulyaları”, ifadesinde yoğunlaşan bakış açısı, Rıza Tevfik'in felsefe alanındaki bütün mesaisini boşa çıkarır ve “feylesof”u âdeta mesleksiz bırakır. Zira, çok düşünen, konuşan ve yazan Rıza Tevfik'ten geriye sadece hayal ve duyguyla örülmüş tek bir şiir kalacaktır.

Tevfik Fikret'in Rıza Tevfik için kaleme aldığı ikinci şiir, “Yegâne feylesofumuza” ithafıyla yayımlanan “Hakikatin Yıldızı”dır^{xxiii}. Vakitlice yazılsa “Âveng-i Tesâvir”e katılabilecek bir manzume olan eserde Fikret, dostunun düşünsel yalnızlığına vurgu yapar. “Feylesof”, toplum tarafından anlaşılamamıştır. Yine örtülü bir tahkiyeyi barındıran şiirde Rıza Tevfik'in, kendisini anlayamayan kitle tarafından âdeta sorguya çekilmesi, buna karşılık onun bir heykel gibi vakur, donuk, inatçı, umursamaz bir duruşla susması işlenmektedir. Şiirin sonunda, haddini aşan bu mağrur deli aynı kitle tarafından recme tabi tutulur:

“Taşlar indikçe sızan kanlar o kudsî yüzde

Bir küçük nokta bırakmıştı... Bakıp zâlimler

Doğdu zannettiler alnında beyaz bir ahter!” (Tevfik Fikret, 2004: 559)

Fikret, Rıza Tevfik’e yapılan düşünsel eleştirileri bir “recm” sahnesiyle görselleştirir. Bu görsel imgeyi, onun için yazdığı üçüncü şiire de taşıyacaktır. Ne var ki, iki şiir arasındaki bu metaforik ortaklık, kimi yanlış değerlendirmelere de yol açmıştır^{xxiv}.

Fikret’in Rıza Tevfik için yazdığı son ‘kişi şiiri’, “Yegâne Feylesofumuz”dur^{xxv}. Bir önceki şiirin ithafı başlığına taşınan şiir, Fikret’in, “feylesof”un Gümülcine’de uğradığı saldırı dolayısıyla yazdığı tek manzumedir. Rıza Tevfik, İkinci Meşrutiyet’in ilânı sonrası yapılan ilk seçimlerde Edirne mebusu olarak Meclis-i Mebusan’a girer. Siyaset yaşantısı sırasında, değişik yerlerde sık sık toplantılar yapar. Yine böyle bir amaçla gittiği Edirne’de, 10 Mart 1328/ 23 Mart 1912’de bir grubun saldırısına uğrar ve başından yaralanır^{xxvi}. Bu olay üzerine çok üzülen Tevfik Fikret, “-Rıza Tevfik için- ithafıyla başladığı şiirini ertesi gün bitirir ve *Vazife* gazetesine gönderir.

Sekiz dizelik kısa şiir, “recm” sahnesini devam ettirir. Ama artık “feylesof”un o tertemiz alnı kanlara bulanmış haldedir. Fikret, şiirin ağırlıklı kısmında arkadaşını yaralayan kan dökücülere seslenir. Bu insanlar, gerçeği göremeyen, doğruyu ve hakkı yok eden, niteliksiz bir kitleden başla bir şey değildir. Böyle cahil insanları yetiştiren zavallı vatan ise ne kadar dövünse boşunadır.

Üç şiir, farklı zamanlarda ve değişik gerekçelerle yazılmışsa da özellikle hedef kişinin konumu açısından ortak özellikler taşır. Yıllar önce, “Zekâ”da, kendisini eleştirenler karşısında olanca vakarıyla suskun ve dimdik duran feylesof, sonraki iki şiirde de anılan sahne bağlamında yine öylece durmaktadır. Fikret, sevgili arkadaşını bu görsel imge yoluyla yüceltmektedir âdeta. Rıza Tevfik’in, arkadaşlarına genellikle sitemkâr, kırıncı ve yergili yaklaşan Fikret’in bu olumsuz tutumlarından azade kalmış olması dikkat çekicidir. Arkadaşlıklarının ilk zamanlarında ona da hoyratça yaklaşan, hatta bunu “Zekâ”da esere de döken Fikret, Rıza Tevfik’e daha sonraları, ölümüne kadar sahip çıkmış, onu diliyle hiç üzmemiştir. Dolayısıyla, Rıza Tevfik, arkadaş çevresi içinde Fikret’in hışmına uğramayan tek kişi olarak kalmıştır, denilebilir. Bunda “Feylesof”un giderek belirginleşen muhalif kimliğinin büyük rolü vardır. Kendisi de hayatın hemen her alanında katı bir muhalif olan Fikret’in, Rıza Tevfik’i daimî bir dostlukla sarmalaması, kendisini onda gördüğü aykırı duruşla özdeşleştirmesinden de ötürü olabilir.

Makbule Leman, Fikret’in, hakkında şiir yazdığı tek edibedir. 1865-1898 yılları arasındaki otuz üç yıllık kısa yaşamının son on dört yılını hasta yatağında geçirmiş olan Makbule Leman, Fikret’in “Nevha-i bî-sûd”^{xxvii} başlıklı şiirinde işlenmiştir. Başlığın altındaki “*Edibe-i necibe Makbule Leman Hanımın irtihaline aittir: Târîh-i defni: 21 Teşrîn-i Evvel 1313*” notuyla yayımlanan manzume, aynı zamanda Fikret’in edebiyat çevresi içinde kaleme aldığı tek nekrolojik metindir. Türk edebiyatında, 19. yüzyılın son on beş yılının “küçük ve günlük hassasiyetler” (Kaplan, 1987: 22) kuşağı olarak bilinen Ara Nesil’in üyesi (Enginün, 2007: 528) Makbule Leman, aşırı duygulu şiirleriyle kendini göstermiştir. Ancak uzun yıllar süren hastalığı yüzünden çok fazla eser verememiştir^{xxviii}. Fikret şiirinde, genellikle klâsik formları kullanmış olan edibe için çapraz kafiyeyle örülmüş dört adet dörtlükten oluşan yeni bir form uygular. Şiir kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. İlk sekiz dizede, şairenin, hastalığın pençesinde senelerce yaşamak zorunda oluşuna hayıflanarak Fikret, son sekiz dizede iyi bir insanın ve “hastalığına rağmen kendini edebiyata adanmış” (Ayvazoğlu, 2019: 111) nitelikli bir edibenin ölerken yok olmadığını, Hakk’a inanan insanların sonsuzluğa geçtiğini ve bu şekilde varlığını sürdürdüğünü ifade eder. Söz konusu tematik tutum, Fikret’in, mizacı bir değişime girmekle birlikte, henüz dine karşı belirgin bir mesafe almadığını da göstermektedir. Dolayısıyla, yukarıda, “Resminin Karşısında” ekseninde değindiğimiz üzere, yaklaşık on yıl sonra, aynı noktadan hareketle, ilâhî düzene karşı takınacağı sert tavrından henüz eser yoktur.

Hüseyin Cahit, Tevfik Fikret'in edebiyat çevresinden, hakkında şiir yazdığı son kişidir. O aynı zamanda, Cenap Şahabettin'den sonra Edebiyat-ı Cedide kadrosundan hakkında 'kişi şiiri' olan ikinci ediptir. Tevfik Fikret, 1901 yılının başlarında Ahmet İhsan'a kırılarak *Servet-i Fünun*'dan ayrılır. Derginin kapanma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu düşünen Ahmet İhsan, Hüseyin Cahit'i yönetime getirir. *Servet-i Fünun*, Fikret'in de rızasını alan Hüseyin Cahit'in yönetiminde çıkmaya devam eder. Buna rağmen Fikret bir bahaneyle^{xxix} Hüseyin Cahit'e küser. İki edip arasındaki dargınlık yaklaşık yedi yıl sürecektir. İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra barışan iki arkadaş, yanlarına Hüseyin Kâzım Kadri'yi de alarak 1 Ağustos 1908'de *Tanin* gazetesini çıkarmaya başlar. Ne var ki bu süreç kısa sürer. Fikret, Hüseyin Cahit'in "siyasi emeller peşinde koş"tuğunu (Akyüz, 1947: 87) ve *Tanin*'i "İttihat ve Terakki'nin yayın organı haline getirdiğini yahut getirmek istediğini" (Ayvazoğlu, 2019: 369) düşünerek hayal kırıklığı ve öfke duygularıyla gazeteden ayrılır. İki arkadaş -yaklaşık dört yıl sonra Hüseyin Cahit'in ölüm döşegindeki arkadaşını ziyaretine kadar- birbiriyle küs kalmıştır.

Tevfik Fikret, *Tanin*'den ayrıldıktan kısa bir süre sonra, Hüseyin Cahit'in bir sohbet sırasında "Bizde şair var mı ki?" (Tevfik Fikret, 1984: 226) şeklindeki alaylı sorusunu işitir. Bu soru, aslında, Fikret'in yukarıda değinilen suçlamalarına yönelik dolaylı bir tepkidir. O da vakit geçirmeden Hüseyin Cahit'in yazarlığıyla alay eden "Latife-i Câhid'e" başlıklı bir şiir kaleme alır. Fikret, diğer yergi şiirleri gibi bu manzumesini de sözlü düzlemde bırakmış, yayımlamamıştır^{xxx}. Henüz, "Sormuş gurur-ı cehlile: 'Şâir, bu kim?' diye" şeklindeki ilk dizeden başlayan alaycı tavır, bütün şiir boyunca sürdürülür. Fikret "zevzek, kadir olmayan iz'an, kem nazar" gibi sözlerle yer yer sarkastik bir hal alan yergisinde Hüseyin Cahit'i Paul Bourget'yi, Emile Zola'yı bildiğini iddia eden; ama şairle nasiri ayırt edemeyen bir edebiyat cahili olarak gösterir. Ona göre *Hayât-ı Muhayyel* yazarı, aslında "hakikatin ancak zevâhiri"ni idrak edebilen duyarsız bir insandır.

Tevfik Fikret'in edipler için yazdığı şiirler arasında -hedef kişinin niceliği bakımından-farklı özellikler taşıyan bir parça da bulunmaktadır. Onun şiir külliyatına girmemiş olan bu şiir, bir yergi ürünüdür. Bilindiği gibi, Ali Ekrem'in "Aydın Nadir" takma adıyla -Edebiyat-ı Cedide şiirinin özeleştirisi mahiyetindeki- "Şiirimiz" başlıklı makalesi, Tevfik Fikret tarafından sansürlenerek yayımlanmıştır. Bunun üzerine hareketten ayrılan Ali Ekrem, Baba Tahir'in *Malûmat* gazetesine geçmiş, üstelik "Şiirimiz"i de eksiksiz olarak orada bastırmıştı^{xxxi}. Tevfik Fikret, *Servet-i Fünun* hareketinin sonunu hazırlayan bu olaylar üzerine, herhangi bir yerde basılmayan; ancak "dilden dile dolaştırılarak yaygınlaştırılan" (Ayvazoğlu, 2019: 259) şu manzumeyi kaleme alır:

"Aydın Nâdir hakâret gördü gitti,
H.Nâzım başka hikmet gördü gitti,
Sezâî fazla hürmet gördü gitti,
Hele Tâhir Bey'in ahvâli ma'lûm
O Tâhir'le karâbet gördü gitti." (Ergun, 1935: 46)

Ali Ekrem, dergiden ve hareketten ayrılırken tek başına hareket etmez. Sarayın Mabeyn dairesinden mesai arkadaşı H.Nâzım'ı (Ahmet Reşit) da ikna ederek yanında götürür. Ahmet Reşit, Ali Ekrem'in ısrarlarına dayanamayarak teklifini kabul ederse de bazı şartlar öne sürer (Rey, 2014: 78-79). Bu ikilinin yanında Sami Paşazade Sezai, Menemenlizade Mehmet Tahir^{xxxii} ve Ali Kâmi beyler de *Malûmat*'a geçmişlerdir. Fikret, kendisini hep koruyagelmiş olan sevgili arkadaşı İsmail Safa'nın kardeşi Ali Kâmi'yi yergi oklarının dışında tutarak, derginin dört ismini birer cümlelik/dizelik sözlerle âdetâ infaz eder. Şiirdeki ironik tutum, aynı zamanda kafiye yapıyı oluşturan "hakaret, hikmet, hürmet, karâbet" sözcüklerinde yoğunlaştırılmıştır.

3.Devlet adamları/ siyasîler

Tevfik Fikret, aile ve edebiyat çevresindeki kişilerden sonra en çok siyaset ve devlet adamları için ‘kişi şiiri’ yazmıştır. Bu başlık altındaki on şiirden altısında hedef kişi, sultan İkinci Abdülhamit’tir. Onun padişah için yazdığı ilk şiir, *Mirsad* dergisinin “Sıtayış-i Hazret-i Padişahi”^{xxxiii} genel başlığı altında açtığı yarışmayı kazanan övgüsüdür. Muhammes formundaki manzume, İkinci Abdülhamit’in tahta çıkışının on beşinci yıldönümü için yazılmıştır. Genç Mehmet Tevfik’in yirmi dört yaşının ürünü olan manzumede, dönemin padişahına hayranlık tavrı hakimdir. Buna göre, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olan halife padişahın tahta çıktığı bugün insanlarda sevinç su gibi akmaktadır; dünyadaki şenlik evrene yayılmaktadır; gökten sevinç yağmaktadır; bütün dillerde övgü şarkıları söylenmektedir; bütün dünya bir gül bahçesidir; her yerde adaletin ışığı parlamaktadır; o ışıqla geceler bile ıslık ıslıdır; kısacası bu dönem dönemlerin, çağların güzeldir. Oldukça duygu yoğunluğuyla örülen şiirde -özel olmakla birlikte- reel olarak nitelenebilecek tek şey, İkinci Abdülhamit’in âdil oluşudur. Dolayısıyla, şiirde çok büyük ölçüde klâsik şiirin gereçlerine dayalı mübalâğalı imgeler kullanılmıştır.

Mehmet Tevfik’in, bu kasideden sonraki ilk yayımlanan eseri de İkinci Abdülhamit içindir. Şiir hem padişahın doğum gününü hem de *Malûmat* dergisinin çıkışını kutlamaktadır. Her biri numaralandırılmış yedi adet dördlükten oluşan “Tebrik-i Velâdet-i Pür-Meymenet-i Hazret-i Hilâfet-penâhî ve Arz Şükrân”^{xxxiv} başlıklı şiirinde Fikret, sarma kafiye yapısını uygular. Dolayısıyla, aradan geçen iki buçuk yılda şiirle ilgili düşünceleri önemli ölçüde değişen Fikret, modern biçim öğelerine yönelmiştir. Bununla birlikte,

“Sây-e-i şehriyâr-ı ekberde

Bize her gün egerçi sûr ü sürûr,” (Tevfik Fikret, 2004: 88)

dizelerinde görüldüğü gibi, şiirde padişaha yönelik övgülerinin niteliği çok fazla değişmez. Mehmet Kaplan, Fikret’in “Avrupalı şiir görüşünü” *Malûmat* dergisinde edinmeye başladığını kaydeder^{xxxv}. Bu şiir, söz konusu değişimin, *Malûmat* evresinin hemen başında biçimden başladığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

İkinci Abdülhamit’in, Fikret’in gönlündeki tahtta da olduğu yılların son şiiri, bir “Tarih”tir^{xxxvi}. Şiir, “evsâf-ı âlû’l-âlini” söylemek zor, yazmak imkânsız ise de “dehri sırâb-ı füyûzât eyle”yen “Hazret-i (Abdülhamîd) Hân-ı celîl”in benzersiz “iktidâr u himmetiyle” ve eşsiz “izzet ü ulviyetiyle” memlekete verdiği “yüz binlerce hayrât-ı cezîl” (Tevfik Fikret, 2004: 117-118)den biri olarak Sadâbad’da yaptırdığı bir çeşmeye düşülen bir tarih manzumesidir^{xxxvii}.

Fikret, İkinci Abdülhamit için yukarıdaki üç manzumeden başka övgü makamında bir manzume kaleme almaz. Zira, 1896 sonrasında hızla değişmeye başlayan hayat anlayışı, onu padişahın karşısında konumlandırmaktadır artık. Yukarıdaki şiirlerinden yaklaşık beş yıl sonra, 31 Ağustos 1899’da yazdığı “Şehrayîn”^{xxxviii}de padişahın cülûs yıldönümünü bambaşka duygularla anar. Boğaziçi yine ışıktır, sevinçli insanlar kayıklarda, sandallarda, çatanalarda kutlama yapmaktadır. Sadece onlar değildir kutlayıp eğlenen; yalılarda, evlerde bu şenliğe katılan binlerce insan vardır. Ancak, şiirine “Yine bir simsiyah...” gibi şiirin büyük bölümüyle karşıt bir nitelemeyle başlayan Fikret’in bakış açısından bu kitle -mahkûmlar, sarhoşlar ve serseriler gibi- bilinçsiz, niteliksiz bir kalabalıktan başka bir şey değildir. Işıklar içindeki Boğaziçi’nde sadece bir yer, Fikret’in evi uyuyan bir mezar gibi kapkaranlık görünmektedir. Şair, kırk dize boyunca ironik ifadelerle betimlediği bu kutlama sahnesinin ardından son dokuz dizede umutlu bir bitirişe geçer. Karanlık, “pek seçilmez yerinde, pek nâ-yâb” görünen bu evde aslında ışık da vardır, yaşayan da. Hele bu evde, o düzeysiz kitleye karşı duran

“Bir küçük şahs, önünde bir bayrak,

Bir vatan bayrağıyla yanmak için”(Tevfik Fikret, 2004: 539)

çok sonraki cülûs kutlamalarının provasını yapar gibidir^{xxxix}. Şiirdeki bu küçük kişi, henüz beş yaşında olan Halûk'tan başkası değildir. Dolayısıyla, o yıllarda Fikret'in şiirlerinde çevreye karşı bir dikkat genişlemesi sağlayan, babasında daha çok kişisel düzlemde bir dışa açılma başlatan Halûk, ilk kez "Şehrayin"de toplumsal bilincin uyanış sembolü konumunda işlenmiş olmaktadır.

Fikret, Servet-i Fünun yıllarında, topluluk arkadaşlarıyla olan sohbetlerinde İkinci Abdülhamit hakkında çokça hicivler de söyler. Özellikle Ali Ekrem'le karşılıklı ve irticali hiciv beyitleri düzme yarışına girerler. Bunlardan birinde Fikret'in söylediği bir beyti Hüseyin Cahit Yalçın hatıralarında şöyle kaydetmiştir:

"Bir hamlede birden içerek bin fıçı müşhil

Ey şâh-ı cihân, halk bütün cânınasın! (Yalçın, 2002: 157)

Midhat Cemal de yine İkinci Abdülhamit için söylediği -yukarıdakinin aksine, ironi dozu yüksek olan- şu beyti aktarıyor:

"Sen hemân uydur keyfini ikbâline;^{xl}

Pâdişâhım Yıldız'ından bak şu mülkün hâline! (Kuntay, 1953:14)

Fikret, İkinci Abdülhamit için son şiirini uzun yıllar sonra, 28 Ocak 1912'de yazar. "Revzen-i Mahlû"^{xli} başlıklı bu manzume, Meclis-i Mebusan'ın iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkasının girişimleriyle padişah Beşinci Mehmet Reşat tarafından kapatılması üzerine yazılmıştır. Ancak, şiirin genelinde hal' edilmiş İkinci Abdülhamit'in gölgesi hakimdir. Zaten şiirin adı da 'tahttan indirilmiş penceresi'dir ve meclisin kapatılması karşısında sevinçle açılan bu kilitli ve kibirli pencere mağrur ve öç alıcı tavırlarla kakhaha atar. Bilindiği gibi, İkinci Abdülhamit, tahttan indirildikten sonra, Selânik'teki Alâtini köşkünde zorunlu ikamete alınmıştır. Şiirdeki pencere, bu köşkün bir penceresidir. Kocaman bir ağzın konuşmasına dayalı "Timsâl-i Cehâlet"te olduğu gibi burada da bir pencerenin kişileştirilmesiyle fantastik sayılabilecek bir fon sağlanır. İki eşit bölümden oluşan on altı dizelik şiirin ikinci kısmında şair, bir dua edasında, ülkenin başına bütün kötülüklerin gelmesine razı olduğunu, sadece bir şeye dayanamayacağını söyler. "Yalnız o gülmesin!" diye âdeta yalvardığı kişi, o pencerenin ardındaki eski padişaktır.

İkinci Abdülhamit için kaleme aldığı şiirler Fikret'in kişiliğindeki, dünya görüşündeki değişmeyi çok açık göstermektedir. 1891-1894 arasındaki ilk üç şiir koyu bir Abdülhamit sevgisi ile doluyken yaklaşık on yıl sonrasına ait olan manzumeler ise anılan padişaha karşı^{xlii} koyu bir nefreti barındırmaktadır^{xliii}.

Tevfik Fikret'in 'kişi şiirleri'nden birisi de Tevfik Paşa^{xliv} için olanıdır. 28 Eylül 1888'de memuriyete başlayan Fikret, yaklaşık bir yıllık mesai sürecinin ardından görevinden ayrılır. Bir süre sonra Bâbîâlî'deki memuriyetine dönmek isteyen Fikret, 26 Eylül 1893'te -büyük ihtimalle yardımını sağlamak niyetiyle- akrabadan, sadaret veziri Tevfik Paşa için "Tebriknâme-i Nâçizâne" başlıklı bir terkib-i bend kaleme alır. Bütünıyla klâsik şiirin imge dağarcığına yaslanan şiirde Tevfik Paşa çok abartılı bir tutumla övülmüştür. Fikret -ölümünden on yıl sonra yayımlanabilecek olan- uzun şiirini oldukça yaratıcı bir tasarımla hazırlar ve paşaya sunar. Buna göre "tebriknâme'yi mukavva nev'inden kalın bir kâğıda yazmış ve küçük kıt'ada bir defter hâline koymuş olduğu bu kâğıtları zimba ile delerek yekdiğerine kırmızı bir kurdele ile raptetmiş ve kabının üzerine *Tebriknâme-i Nâçizâne*^{xlv} ismini yazmıştır. Genç şairin manzumeyi estetik bir obje hâlinde böylesine özenle hazırlamasının salt bir kutlama niyetine dayandığını söylemek güçtür. Bununla birlikte, İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın "Fikret beyhude sarf-ı fikr etmiş de terkib-i bend yazmış. Zira merhum Paşanın öyle şeylerden haz ve nasibi yoktu."^{xlvi} cümleleri, yazılan şiirin -varsa- kutlama dışındaki amacına ulaşamadığı hususunda önemli bir ipucu niteliğindedir^{xlvii}.

Midhat Paşa, Fikret'in, hakkında şiir yazdığı bir başka devlet adamıdır. Şair, İkinci Abdülhamit gibi döneminde yaşayıp önce sevdiği sonra nefret ettiği ya da Tevfik Paşa gibi kişisel

bir ilinti içinde bulunduğu kişiler için yazdığı şiirlerden farklı olarak “Midhat Paşa İçin”i -“Âveng-i Tesâvir”in eski isimleri için yaptığı gibi- sadece düşünsel yakınlığa dayalı bir yüceltme niyetiyle yazmıştır. Midhat Paşa, 1876’da ilân edilen Birinci Meşrutiyet’in mimarıdır. O dönemde ilk anayasanın ve açılan ilk millet meclisinin hazırlayıcısıdır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki -93 Harbi olarak bilinen- savaşın felâketle sonuçlanmasından sorumlu tutularak görevden alındı (Şubat 1878), yargılandı, idama mahkûm edildi (1881), ancak cezası İkinci Abdülhamit tarafından hapis cezasına çevrildi, 1884’te sürgünde yaşadığı Taif’te muhafızlarınca öldürüldü. Yine, 93 Harbinden sonra anayasa lâğv; meclis fesh edilmiş, yeniden mutlakiyete dönülmüştür. Kısaca aktardığımız bu süreçte, Midhat Paşa gıyabında büyük destek buldu. Özellikle İkinci Abdülhamit’e muhalif olan aydın kesimin gözünde bir hürriyet kahramanı hâline geldi. Tevfik Fikret de paşanın onuncu ölüm yıldönümünde hatırasına bir şiir kaleme aldı. Şair, “Midhat Paşa İçin” başlıklı bu şiirini yayımlamamıştır. Ölümünden üç yıl sonra basılan^{xlviii} manzume, Fikret’in padişaha karşı sevgisinin giderek köreldiği bir sürecin başladığını hissettirmesi bakımından dikkat çekicidir. Midhat Paşa’ya -annesine yaptığı gibi- bir mezar tahayyül eden Fikret, kabrine gelen ziyaretçilere, hazırladığı yol gösterici anayasa hâlâ saygıyla ellerde tutulan, Midhat Paşa adına şöyle seslenir:

“Dinle, zâir, bu sadâ hak sesidir, âfâka

Şunu tevdi’ ediyor, safvet ü ulviyyetle:

Midhat Osmanlılığın ruhunu tecdid etti.

Rûhu Osmanlılığın, fahr edecek Midhat’le” (Tevfik Fikret, 2004:139)

Fikret’in kendisi için ‘kişi şiiri’ kaleme aldığı son devlet adamı, Manyasîzade Refik Bey’dir^{xlix}. Fikret, 1881’de Midhat Paşa’nın yargılanması sırasında onun savunmasını yapmıştır. Tevfik Fikret, İkinci Meşrutiyet’in ilânından hemen sonra bakanlık teklifi alır. Kendisine maarif nazırlığı önerisini hükümet adına getiren kişi, Adliye Nazırı Refik Bey’dir. Fikret’in de dürüstlüğü, insanlığını çok takdir ettiği bir kişi olan Refik Bey, Âşiyân’daki uzun görüşme sonrasında Fikret’i ikna edemez, onun yanından ağlayarak ayrılır. Üstelik kendisi istifa noktasına gelmiştir. Bu kez Fikret onu ikna çabalarına girişecektir (Ertaylan, 1963: 90). Bu görüşmeden bir süre sonra Refik Bey vefat eder. Fikret, tahminen Refik Bey’in vefat ettiği 14 Mart 1909 sonrasında kaleme aldığı “Kitabe”yi sağlığında yayımlamamıştır^l. Şiiri yine örtülü bir tahkiye üzerine kuran Fikret, kabrin başında meçhul bir ziyaretçiye merhumu anlatmaktadır: Dünyada saygıya ve yüceltmeye değer bin niteliği, ince ama cesur bir kalbe toplayan bir kişi yatmaktadır bu mezarda. O kalp ki en yüce, yakıcı emellerle titremiştir. Görülen, “haşîn bir kitle, bir mezâr taşıdır” (Tevfik Fikret, 2004: 258); ancak altında vatansever bir dünya yaşamaktadır. Fikret, yakın tarihimizin bu önemli aydınının sonraki unutulmuşluğunu hissetmiş gibidir şiirinde^{li}.

Tevfik Fikret, basılı olmamakla birlikte kayıtlara geçmiş bir manzumesinde de Maarif Nazırı Emrullah Efendi’yi hicvetmiştir. 6 Ocak 1909’da Galatasaray Sultanîsi’ne müdür olan Fikret, bu görevini çok çalkantılı bir mesai döneminin ardından 9 Nisan 1910’a kadar sürdürür. Özellikle malî ve idarî meselelerde Maarif Nezareti ile yaşadığı çekişmeler onu bunaltmıştır. İstifasının hemen ardından, okulun müdürlüğüne matematikçi Salih Zeki atanır. Bu görev değişikliği nezaret tarafından -özellikle Tevfik Fikret’e karşı olan- bazı gazetelere gönderilen bir yazı ile kamuoyuna duyurulur. Resmî bir dille kaleme alınmış olunmuş olan yazının son cümlesindeki “Maarif Nezareti (...) bir şairin yerine bir âlimi mektebin vekâleten idaresine memur etmiştir.” (Akyüz, 1947: 102) ifadesi karşısında öfkelenen Fikret,

“Vâkıa insan hatâ eyler, fakat bir şâire

Gelmemişti aklına hiç kimsenin câhil demek.

Başkası olsa ne, ammâ doğrusu bir nâzıra

Ne revadır böyle haddinden ziyâde ...yemek” (Ayvazoğlu, 2019: 215)

kıtasını söyler. Manzume, klâsik edebiyatımızın sövgüye dayalı hiciv anlayışının ürünü olarak dikkati çeker. Fikret'in bu tarz yergileri daha çok Servet-i Fünun yıllarında çokça söylendiğini biliyoruz (Ayvazoğlu, 2019:212-218). Bu kıta, poetik çizgisindeki köklü değişime rağmen, Fikret'in hicivde eski alışkanlığını sürdürdüğünü göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.

4.Çocuklar

Tevfik Fikret'in 'kişi şiiri' kadrosunda iki de çocuk bulunmaktadır. Bunların ilki eski maarif nazırı Abdüllatif Suphi Paşa'nın küçük torunu Suphiye, diğeri de Recaîzade Ekrem'in oğlu Nijad'dır. "Kocamemiler" olarak tanınan ünlü ailenin mensubu Suphiye, küçük bir çocukken vefat eder. Fikret, dostu olduğu ailenin bu talihsiz küçük merhumesinin anısına "Subhiyecik İçin" başlıklı bir şiir kaleme alır. Tahminen 1894 yılında yazılan; ancak 1918'de basılan şiir, Fikret'in Servet-i Fünun öncesi örneklediği yeni biçim denemelerinden biridir. İlk sonenin farklı bir versiyonu gibi görünen; ancak, ilk ve son dize bölüklerinin sonundaki kısa dizelerle serbest müstezada da yakın duran manzume, -"Mehmet Tevfik" imzasını taşımakla birlikte- nekrolojik bir metin olma anlamında da edebî gelenekten ayrılır. Şair, on beş dizelik şiirin ilk sekiz dizesinde hedef kişiyi anmadan hayat-insan ilişkisi üzerine yorumlar yapar. Özellikle şiirin ilk dizelerindeki söyleyiş tarzı ve bakış açısı çok yenidir:

"Her şey biter" diyorlar... Evet her çiçek solar,

Her çehre bir hayâlet olur, her nazar söner;

Sürmez -yazık!- hayât-ı garîbâne-i beşer

Bir emel kadar." (Tevfik Fikret, 2004: 89)

Zavallı Suphiye'nin ömrü bir emel kadar bile sürmemiştir. O "sevilmeden, okşanmadan, gülümsemeden, sevmek, okşamak, gülmek ne, belki anlamadan" bu dünyadan göçmüştür.^{lii}

"Nijad'a"^{liii}, Mehmet Fikret'in Nijad henüz hayattayken yazdığı bir şiirdir. Sone formundaki manzumede, henüz onbir yaşında olan Nijad'ın tavırlarıyla ve fikirleriyle taşıdığı büyüklük karşısındaki hayranlığından hareketle bu kişiliği yüceltmeye girişir. "Âveng-i Tesâvir" parçalarının girişlerinde yaptığı gibi, bu şiirde de önce Nijad'ın yüzünü çizen şair, bu cephe ile deha ve zekâ arasında bağlantı kurmak suretiyle kişilik portresini betimlemeye girişir:

"Sen bir büyük bedî'asın, ey şi'r-i zî-hayât;

Halk eylemiş vücûdunu Hallâk-ı kâinat

Gûyâ tabîatinca eb-i pâk-i tab'ının" (Tevfik Fikret, 2004: 225)

Aslında onun, Nijad'ın büyüklüğünü görmesi, çok önce olmuştur. Fikret, Nijad'ın vefatından (1 Mart 1900) sonra, Recaîzade Ekrem'in merhum oğlu için hazırlamakta olduğu kitaba yazdığı bölümde, "İtiraf ederim ki bu sekiz yaşında çocuğun karşısında, hayır, huzurunda hissettiğim şey korkmak oldu. Bilemem öyle bir his ki beni küçülmeğe, bu çocukla olan münasebatımda bir küçük birader kalmağa sevk ediyordu" satırlarıyla dönecektir yıllar öncesine. Fikret, izleyen satırlarda da "ve seneler geçti, Nijad için bu histen kendimi kurtaramadım, bugün evrâk-ı metrûkesinin karşısında da bu his ile eziliyorum." (Recaîzade Mahmut Ekrem, 2014: 243) demekten kendini alamayacaktır. Dolayısıyla, Nijad için yazdığı dizeler, hem üç yıl sonra onun karşısında hissedeceklerinin hem de ondan da beş yıl sonra vuku bulan acı kaybın sonrasında yazacaklarının izdüşümü niteliğindedir.

5.Din adamları

Tevfik Fikret, şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi, şeyhülislâm Nesib Efendi ve Salâhî Dede adlı din adamları için iki manzume kaleme almıştır. Bu bağlamdaki iki metin de hiciv tarzındadır.

Musa Kâzım Efendi, Nakşibendi tarikatine mensup, İttihat ve Terakki Fırkasına üye bir din adamı olup Osmanlı Devletinin son yıllarında dört kez şeyhülislâmlık görevini yürütmüştür^{liv}. Musa Kâzım Efendi'nin aynı zamanda mason olduğu da iddia edilmektedir. Abdurrahman Nesib Efendi de çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş, Mısır kadısı iken 31 Aralık 1911'de şeyhülislâmlığa getirilmiş, yedi ay sonra da hükümetin istifası üzerine görevinden ayrılmıştır^{lv}. Fikret halef-selef iki şeyhülislâm hakkındaki on dizelik yergisinde dolaylı olarak şeyhülislâmlık kurumunun da varlığını sorgular. Ayrıca, manzumeyi

“Şu tebeddül, fakat neden nâşi?

Bundan evvelkinin suçu ne idi?

Farmason gitti, geldi bektâşi!” (Kuntay, 1953: 14)

diyerek bitirirken Musa Kâzım Efendi'yi mason; Nesib Efendi'yi de Bektaşî olmakla itham etmekten geri durmaz. Ancak, Musa Kâzım Efendi, “mason olduğu iddialarını bir beyanname neşrederek kesin bir dille” yalanlamıştır. Ayrıca, Nesib Efendi'nin “Bektaşî olduğuna dair herhangi bir” (Ayvazoğlu, 2019: 218) bilgi de bulunmamaktadır.

Fikret ikinci yergiyi, Salâhî Dede isimli bir Mevlevî dedesi için yazmıştır. Bir öğretmen tarafından Robert Kolej'in diploma törenine davet edilen bu kişi, kolejde iş talebi birkaç kez reddedildiği için bu törenle ilişkili olarak şeyhülislâmlığa, sadrazamlığa ve polise ihbarda bulunur. Açılan soruşturma sonucunda iftirası ortaya çıkan Salâhî Dede, kolej yönetiminden de özür dilemek zorunda kalmıştı. Bu olay karşısında çok hiddetlenen Fikret, bir hicviye kaleme alır ve bu manzumeyi bir mektupla o kişiye yollar (Ertaylan, 1963: 108). Aşağılama şiddeti gittikçe artan on dokuz dizelik manzumenin son iki dizesinde bu tavır doruk noktasına ulaşır:

“Şimdi külâh, şimdi sarık, şimdi fes;

Aç başını, söyle nesin? Hey teres! (Kuntay, 1953: 14)

Fikret'in Servet-i fûnun yıllarından beri bilinen heccavlığı, bu iki manzumede kişiler üzerinden din istismarı olgusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu iki hicviyede söz konusu yönelim, oldukça olumsuz özelliklerle çizilen din adamı kimliği aracılığıyla açıkça görülüyor.

6. Ve bir bilgin

Norveçli doğa bilimcisi Fridtjof Nansen, 1895 yılının Mart ve Ağustos ayları arasında “Fram” adlı gemisiyle Arktika'ya, kuzey kutbuna bir keşif gezisine çıkmış, en uç noktaya ulaşmasa da geminin artık ilerleyemediği bir noktadan yürüyerek yolculuğa devam etmiştir. Nansen'in keşif gezisi, dünya basınında olduğu gibi, *Servet-i Fûnun* sayfalarında da geniş yer bulur. Derginin 260. sayısından başlayarak farklı sayılarda bu gezi üzerine çokça yazı ve fotoğraf yayımlanır. Özellikle, Ahmet İhsan'ın yakın arkadaşı, derginin yazarlarından Mahmut Sadık, “Kadri” imzasıyla beş sayılık “Kutba Doğru” başlıklı bir yazı dizisi^{lvi} kaleme alır. Nansen'in keşif gezisinden etkilenen Tevfik Fikret de aynı sırada bir şiir yazar. Onun manzumesi de aynı adı taşımaktadır: “Kutba Doğru”^{lvii}.

“Önünde bir mütebâ'id semâ-yı berf-âlûd,

Peyinde bir medeniyet ki mu'teriz ve hasûd;

Yürü: Sükût-ı adem, dur: Safir-i istihzâ...

Bütün bu kahra mukâbil nedir olan mev'ûd?

Cihân-ı fende büyük bir şeref, büyük bir şân;” (Tevfik Fikret, 2004: 435)

dizeleriyle başlayan şiir, 1905'ten itibaren seküler bir dünya görüşüne yönelecek; özellikle İkinci Meşrutiyet sonrasında Batıcılık düşüncesinin savunucularından biri olacak olan Fikret'te bu yönelimin -henüz 1897'de- ilk belirtilerini barındırır. İnsanoğlunun öğrenmeye, keşfetmeye merakı

onu rahat yaşayışını bırakarak meşakkatli çalışma süreçlerine sokar. Bilgiye, böylesine zorlu çabalarla ulaşılır.

Sonuç

Tevfik Fikret, reel kişileri işleyen irili ufaklı kırkdört manzume kaleme almıştır. Bunların onbiri Servet-i Fünun hareketi öncesine; onsekizi Servet-i Fünun dönemine; onbeşi de hareket sonrasına aittir. Bu toplam içinde onaltı edib/e, dört aile ferdi, beş siyaset ve devlet adamı, üç din adamı, iki çocuk ve bir kâşif olmak üzere otuzbir kişi, 'hedef kişi' olarak işlenmiştir. Bu sayılar, Fikret'in, 'hedef kişi'lerini, genellikle edebiyat camiasından seçtiğini, aile ve siyasetçevresine yönelik -ki bunlarda da çoğunluk iki kişiye, Halûk'a ve İkinci Abdülhamit'e aittir- olanlar bir yana bırakılırsa, dikkatinin edebî çevrede olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, İkinci Meşrutiyet döneminde siyasi yergiler ağırlık kazanmaya başlar.

'Kişi şiirleri' genellikle hayatın akışı sırasında meydana gelen olaylar, ilişkiler vs. kapsamındaki duygusal ve/ya düşünsel tepkiler sonucu kaleme alınır. Tevfik Fikret'in bu tarz şiirlerinin sayısı biraz daha azdır. O, yirmi manzumesini realitedeki olay ve durumlardan hareketle kaleme almıştır. Söz gelimi, kızkardeşinin ölümü, Halûk'un gidişi, Rıza Tevfik'in dövlümesi, şeyhülislâmlık makamındaki görev değişimi gibi güncel gelişmeler karşısında çok kısa süre içinde tepkisel şiirler yazmıştır. Özellikle sosyopolitik düzlemde tepkisini göstermek amacıyla yazdığı manzumelerde keskin bir dil kullanmış, aşağılayıcı bir tutum takınmıştır. Dolayısıyla, onun 'kişi şiirleri' içinde yergi tarzında olanlar da bir hayli fazladır. Fikret, on yergi manzumesinden altısını satir; dördünü de hiciv tarzında yazmıştır. Fikret'in birçok yergi şiiri külliyyatında bulunmamaktadır. Dolayısıyla, duygusal tepkilerle, öfkesinin doruğa çıktığı anların ürünü olan bu manzumelerin, kendi elit şiir birikimi içinde olmaması gerektiği şeklinde bir itki bunda rol oynamış olabilir. Bunun tek istisnası "Timsâl-i Cehâlet"tir. Onu alışının ardında Ahmet Midhat'ın, Servet-i Fünun'un mukadderatıyla oynamasına karşılık külliyyatında kalıcı hale getirme niyeti rol oynamış olabilir. Fikret'in hastalığından dolayı sergilediği agresif davranış ve tutumlar, etkisini en çok yergi tarzındaki şiirlerinde hissettirmektedir. Dolayısıyla, bu tarz şiirlerde kullandığı söz dağarcığının, sarkastik üslûbun geri plânında söz konusu sebep bulunmaktadır, denilebilir.

Yirmiyük şiir ise aktüalitenin dışında bir sebeple yazılmıştır. Bu şiirlerde çoğunlukla aile üyeleri ve edebiyat çevresinden kişiler işlenmiştir. Özellikle Halûk merkezli altı şiir ve "Âveng-i Tesâvir" dizisinin altı manzumesi bu grubun içinde yekûn tutmaktadır.

Fikret'in kişi şiirleri, klâsik şiirimizdeki kişi hedefli şiirlerden çok farklıdır. Söz gelimi mersiye ve kaside türlerinde 19.yüzyılda sıradan insanlar için çokça eser verilmekle birlikte bunlar genellikle o türün geleneksel formatları içinde kalır. Özellikle mübalâğalı ifadelerle nitelenen 'hedef kişi'ler realitedeki hallerinden oldukça farklı kimliklere büründürülmüştür. Buna karşılık Fikret'in 'kişi şiirleri' gerçekçi özellikler taşır. Buna, metaforik bir temelde yazılan "Timsâl-i Cehâlet" gibi şiirler de dahildir. Fikret'in nekrolojik şiirleri de edebî gelenekten farklı şiirlerdir. Makbule Leman ve Subhiye için kaleme aldığı iki ölüm ardı şiirde müteveffa kişiler edebî gelenekteki abartıya dayalı yüceltici ifadelerin çok ötesinde insanî gerçeklikleriyle işlenmiştir.

'Kişi şiiri', kurmaca türler arasında gerçeklikle bağını olabildiğince azaltabilme yeteneğine sahip türün dış dünyayla çok sıkı bir biçimde bağlantı kurduğu bir tarzdır. Bu çalışmada şiirin içleminde yeni bir tarz olarak belirginleştirmeye çalıştığımız 'kişi şiiri', Tevfik Fikret'in bireyci ve içe dönük olarak bilinen şiir evrenini realiteyle yakınlaştıran bir işlev görmüştür. Servet-i Fünun döneminde başlayan bu yakınlaşma, Fikret'in hareket sonrasındaki şiirlerinde daha belirgin bir nitelik kazanmıştır.

Kaynakça

- Akyüz, K. (1947). *Tevfik Fikret*. DTCF.
- Andı, M.F. (2000). Devrin Edebiyatçılarının Mektupları ışığında Ali Ekrem'in "Şiirimiz" Başlıklı Makalesi ve Neticeleri. *Edebiyat Araştırmaları I*, ss. 145-174. Kitabevi.
- Andı, M.F. (2007). Saray Karşısında Tevfik Fikret. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXXVII, ss. 1-21.
- Ayvazoğlu, B. (2019). *Fikret*. Everest.
- Birinci, N. (1988). *Menemenlizâde Mehmed Tahir*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bolayır, A.E. (2013) *Hâtıralar*. M. Kayahan Özgül (Haz.). Hece.
- (Bölükbaşı), R.T. (2005). *Tevfik Fikret*. Abdullah Uçman (Haz.). Kitabevi.
- Enginün, İ. (2007). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. Dergâh.
- Ertaylan, İ.H. (1963). *Tevfik Fikret*. Türkiye Emekli Öğretmenler Cemiyeti.
- Güler, G. (2009). *Sami Paşazade Sezayi ve Eserleri*. Dergâh Yayınları.
- İnal, İ.M. (2000). *Son Asır Türk Şairleri*, C.III. Hidayet Özcan (Haz.). Atatürk Kültür Merkezi.
- İnal, İ.M. (2013). *Son Asır Türk Şairleri*, C.V. Ayşegül Celepoğlu (Haz.). Atatürk Kültür Merkezi.
- Kaplan, M. (1987). *Tevfik Fikret*. Dergâh.
- Kocamemi, F.B. (2006). *Dört Yüz Yıllık Bir Türk Ailesinin Öyküsü*. Ötüken.
- Kuntay, M.C. (1953). Fikret'in Hiciv Tarafı, *Aydabir*, S.18, ss.12-14.
- Mehmet Rauf. (1997). *Edebî Hatıralar*. Mehmet Törenek (Haz.). Kitabevi.
- R.M. Ekrem. (2014). *Nijad Ekrem ve Tefekkür*. Hakan Sazyek, Esra Sazyek (Haz.). Umuttepe.
- Rey, A.R. (2014). *Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*. Türkiye İş Bankası Kültür.
- Sağlam, N. (2003). Servet-i Fünun'a Kadar Tevfik Fikret ve Bilinmeyen Şiirleri. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXX, ss.403-444.
- Tokgöz, A.İ. (2019). *Matbuat Hatıralarım*. Ali İhsan Kolcu (Haz.). Salkımsöğüt.
- Tepeyran, E.H. (1998). *Hatıralar*. Faruk Ilıkan (Haz.). Pera Turizm ve Ticaret.
- Tevetoğlu, F. (1986). *Müftüoğlu Ahmed Hikmet*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Tevfik Fikret. (1984). *Bütün Eserleri*, C.3. Asım Bezirci (Haz.) Can.
- Tevfik Fikret. (2004). *Bütün Şiirleri*. İsmail Parlatır- Nurullah Ataç (Haz.). Türk Dil Kurumu.
- Uçman, A. (2004). *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma*. Kitabevi.
- Uçman, A. (2006). Tevfik Fikret ve Rıza Tevfik. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXXIV, ss.211-235.
- Uğurcan, S. (2019). *Makbule Leman Ma'kes-i Hayâl ve Bütün Yazıları*. Dergâh.
- Uşaklıgil, H.Z. (1969). *Kırk Yıl*. İnkılâp ve Aka.
- (Ünaydın), R.E. (2002). *Tevfik Fikret Hayatına Dair Hatıralar*, (Bütün Eserleri-C.4 içinde). Necat Birinci-Nuri Sağlam (Haz.). Türk Dil Kurumu.
- Yalçın, H.C. (2002). *Edebiyat Anıları*. Rauf Mutluay (Haz.). Türkiye İş Bankası Kültür.

Notlar

ⁱ Tevfik Fikret'in biyografisi için bkz.: Kaplan, 1987 (1946): .61-192; Ertaylan, 1963: 7-109; Ayvazoğlu, 2019: 39-522. Ayrıca Ruşen Eşref'in (Ünaydın, 2002 (1919)) kitabında da Fikret'in biyografisine ilişkin pek çok ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

ⁱⁱ Bu hususta bkz.: Bolayır, 2007; Mehmet Rauf, 1997; Tokgöz, 2019; Yalçın, 2002; Uşaklıgil, 1969; Rey, 2014. Hatıraların sıralamasında -tefrika ya da kitap olarak-ilk yayım tarihleri esas alınmıştır.

ⁱⁱⁱ Tevfik Fikret'in şiirleri Latin harfleriyle ilk kez Murat Uraz (1945; 1959) ve Fahri Uzun (1957) tarafından toplanmıştır. Asıl yetkin külliyat, Asım Bezirci tarafından (Can, 3 cilt, 1984) oluşturuldu. Şairin bütün şiirleri en son İsmail Parlatır ve Nurullah Çetin tarafından tamamlanarak yayımlandı (TDK, 2001).

^{iv} Kaplan, "Halûk" başlığı altında "Halûk İçin", "Halûk'un Sesi", "Halûk'un Bayramı", "Yine Halûk" adlı şiirleri ele almış; bunların yanında Halûk'la ilintili gördüğü için "Tecdid-i İzdivac", "Yarın", "Yaşamak Aşkı", "Yaşadıkça" ve "Hayat" manzumelerini de bu başlık altına almış ise de biz bunları tipik bir "kişi şiiri" olarak görmüyoruz. Ayrıca Fikret'in *Halûk'un Defteri* adlı eserindeki Halûk merkezli şiirlerin de Kaplan tarafından bu başlık altında işlenmemiş olduğunu da belirtmek gerekir. Kaplan, bütünlüğü sağlamak adına "Halûk'un Defteri" ile "Halûk'un Vedar"ı'nı, çalışmasının "II.Meşrutiyet'ten Sonra" başlığı altında inceler.

^v Kaplan, bu başlıkta Fikret'in "Âveng-i Tesâvir" üst başlığı altında topladığı "Fuzulî", "Cenab", "Nedim", "Üstad Ekrem", "Nef'î", "Hamid" şiirlerini işler. Ayrıca, şairin "Müse İçin", "Nijad'a", "Zekâ" ve "Timsâl-i Cehâlet" isimli dört manzumesinin de adını anmakla yetinir.

^{vi} Bu adlandırmayı, şairin gerçek bir kişiyi tema edindiği ya da işlediği temanın merkezinde tuttuğu şiirler için kullanıyoruz. Naat, kaside gibi başlı başına birer türe ait olup bir bütün oluşturan şiirleri bu yeni başlığın dışında tuttuğumuzu belirtelim. 'Kişi şiirleri'nde temanın işleniş tutumu değişiklik taşıyabilir. Söz gelimi, övme, yerme, kişilik portresi çizme gibi farklı tematik tutumlar barındırabilir. Dolayısıyla, 'kişi şiirleri', sadece Tevfik Fikret'in -bu makalede değerlendirmeye çalıştığımız- şiirleriyle sınırlı değildir. Edebiyatımızda pek çok şair 'kişi şiiri' yazmıştır. Hazırlamakta olduğumuz *Yeni Türk Edebiyatında Kişi Şiirleri* adlı kitapta bu yeni başlığı/kategoriye bütün boyutlarıyla ortaya koyacağız.

^{vii} Bu terim, 'kişi şiiri'nde tema ya da temanın figürü olarak işlenen kişi anlamında kullanılmıştır.

^{viii} Manzume, "İlk Eserlerimden" üst başlığıyla *Mirsad*'da yayımlanmıştır. S.17, 4 Temmuz 1307/ 17 Temmuz 1891, s.131-132.

^{ix} Bkz. 2 nolu dipnottaki kaynaklar. Bu noktada Ali Ekrem'in konumu çok önemlidir. İkinci Abdülhamit'in padişahlığı döneminde uzun yıllar Mabeyn'de kâtip olarak görevli olması yüzünden Fikret'in kırıncılığından diğer arkadaşlarından çok daha fazla payını almış olan Ali Ekrem, "Fikretçiğim" diye andığı arkadaşının son zamanlarında yanında olmuş, iyileşmesi için âdeta çırpınmıştır (Bkz.: Bolayır, 2013: .396-402).

^x Bu anlayışla yazılmış şiirlerin doruk noktası, "Halûk'un Âmentüsü"dür. Oğlunun kaleminden yazdığı bu manzumede Fikret, Halûk'un kuşağının ilkeler bütününe âdeta deklare eder. Başlığı Halûk'un adını taşımakla ve metni onun kaleminden yazılmış olmakla birlikte, bu eseri söz konusu simgesel özelliğinden ötürü bir "kişi şiiri" olarak değerlendirmedik.

^{xi} Fikret'in aile üyeleri hakkında yazdığı şiirleri ele alan bu alt bölümün sonunda belirtilmesi gerekli bir nokta var. Tevfik Fikret'in, eşi Nazıma Hanım için yazdığı bir 'kişi şiiri' yoktur. Bununla birlikte, çeşitli kaynaklarda "Sen Olmasan" (Kaplan, 1987: 118), "Şekvâ-yı Firâk" (a.g.e., s.118; Ünaydın, 2002: 58 (hatta, burada Ruşen Eşref, Fikret'in eşi için yazdığı şiirlerin sayısını on ikiye çıkarır); Ayvazoğlu, 2019: 106) gibi birkaç şiirin, Nazıma Hanım için yazıldığı kaydedilmiştir. Ancak, bu şiirler, Fikret'in aşk temalı şiirlerinden farksızdır ve barındırdıkları kadın figürler de Nazıma Hanım'ı bizzat işaret etmez. Bu sebeple -otobiyografik göndermelerine rağmen- onları birer 'kişi şiiri' olarak kabul etmek güçtür.

^{xii} Adların sıralamasında -haklarındaki şiirlerin- ilk yayım tarihleri esas alınmıştır.

^{xiii} S.257, 1 Şubat 1311/ 13 Şubat 1896, s.361. Şiir, *Servet-i Fünun*'da Musset'nin bir büstünün fotoğrafının yanında yayımlanmıştır. Kaplan'ın sözünü ettiği "resim", bu fotoğraf olabilir.

^{xiv} Fikret şiirini önce *Mütalâa* (Nüsha-i Fevkalâde, 13 Mayıs 1313/ 26 Mayıs 1897, s.3) dergisinde yayımlamış, daha sonra da *Rübâb-ı Şikeste*'ye (örn.:4.b., Tanin Matbaası, 1327/1911, s.261-262) almıştır.

^{xv} "Hande-i Büm"un (*Servet-i Fünun*, S.400, 29 Teşrin-i Evvel 1314/ 11 Kasım 1898,s.151) İkinci Abdülhamit için yazılmış olduğu hakkında bkz.: Ünaydın, 2002: 60; Kaplan, 1987: 127.

^{xvi} Mehmet Kaplan, şiirdeki "dehşet verici gece" ile İstibdat dönemini ve sadece bir adamın "karanlıklarda haykır"masını, Ahmet Midhat'ın "herkesin sustuğu ve sindiği bir devirde gazetesi ve kitapları ile en çok konuşan" aydın olduğu şeklinde açıklamaktadır (1987: 140). Ancak, Fikret'in Ahmet Midhat'ı yererken söz konusu yorumu gerekçelendiren bir niyetinin olduğunu düşünmüyoruz. Nitekim böyle bir niyet, "Dekadanlar"

yazarını -Fikret nezdinde- cesur, korkusuz bir aydın mertebesine yükseltecektir ki bu da Fikret'in şiirdeki niyetinin çok uzağında kalır.

^{xvii} “Timsâl-i Cehâlet”, bilinenin aksine, bir ‘hiciv’ değil; ‘satir’ örneğidir. Genel bir yaklaşımla, hicivde yergi sövgüye, aşağılayıcı sözlere dayanır ve hedef kişi bellidir. Fikret'in şiirinde ise hedef kişinin kimliği verilmez; üstelik kaba, küfür tarzı hiçbir sözcüğün bulunmadığı metinde yergi, dolaylayıcı bir söyleyişle yapılmıştır.

^{xviii} “Fuzulî”, *Servet-i Fünun*, S.317, 27 Mart 1313/ 7 Nisan 1897, s.71; “Cenab”, *SF*, S.324, 15 Mayıs 1313 / 28 Mayıs 1897, s.183; “Nedim”, *SF*, S.331, 3 Temmuz 1313/ 16 Temmuz 1897, s.294; “Üstad Ekrem”, *SF*, S.406, 10 Kânûn-ı Sâni 1314/ 23 Ocak 1898, s.248-249; “Nef’î”, *SF*, S.411, 14 Kânûn-ı Sâni 1314/ 27 Ocak 1898, s.327; “Hamid”, *SF*, S. 434, 24 Haziran 1315/ 7 Temmuz 1899, s.277.

^{xix} Bu sürtüşmeler hakkında bkz.: Ertaylan, 1963:70-75; Ayvazoğlu, 2019: 155-156.

^{xx} Tevfik Fikret-Rıza Tevfik ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz.: Uçman, 2006: 211-235.

^{xxi} *Servet-i Fünun*, S.375, 7 Mayıs 1314/ 20 Mayıs 1898, s.167.

^{xxii} Mehmet Kaplan, Fikret'in taklit ettiği söz konusu konuşkanlığı “geveze” sözcüğüyle niteler (1987:140).

^{xxiii} *Halûk'un Defteri*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1327/1911 (Eserde sayfa numarası kullanılmamıştır).

^{xxiv} 1911'de, *Halûk'un Defteri*'nde yayımlanmış olan “Hakikatin Yıldızı”, “recm” metaforu yüzünden, -Rıza Tevfik'in yaklaşık bir yıl sonra uğrayacağı- fizikî saldırı ile ilişkilendirilerek sanki bu olay üzerine, 1912'de yazılıp yayımlanmış gibi değerlendirilmektedir (Örneğin bkz.: Tevfik Fikret, 1984 :72-73; Tevfik Fikret, 2004:559; Uçman, 2006: 152). Bu anakronik tespit, tamamen anılan metafordan kaynaklanmaktadır. Söz konusu yanılığa yol açan bir başka etmen, aynı şiirin, *Vazife* gazetesinde çıkan “Yegâne Feylesofumuz”dan bir hafta sonra yine aynı gazetede (S.15, 22 Mart 1328// 4 Nisan 1912) tekrar yayımlanmış olmasıdır. Dolayısıyla, biri henüz dört gün; diğeri yaklaşık bir yıl önce yazılmış iki metnin birbirini izleyen iki nüshada çıkışı, algı yanlışmasına zemin hazırlamıştır.

^{xxv} *Vazife*, S.14, 15 Mart 1328/28 Mart 1912.

^{xxvi} Rıza Tevfik, mensubu olduğu Hürriyet ve İtilâf Fırkasının İstanbul'daki merkezine çektiği telgrafta olayı şöyle aktarır: “Kırk kadar avam iskemlelerle, yumruk ve tokatla başımı ve sol gözümün üstünü yardılar, vücudum fena haldedir.” (Uçman, 2004:18).

^{xxvii} *Servet-i Fünun*, S.400, 29 Teşrin-i Evvel 1314/ 11 Kasım 1898, s.149.

^{xxviii} Şaire on iki manzumeden oluşan külliyyatını *Ma'kes-i Hayâl* (1896,1898) adıyla bastırmıştır. Makbule Leman'ın şiirleri ve edebî kişiliği hakkında bkz.: İnal, 2000: 1273-1276; Uğurcan, 2019.

^{xxix} Bu bahane hakkında bkz.: Akyüz, 1947:66; Ayvazoğlu, 2019: 263.

^{xxx} Bununla birlikte, şiirin tespit edilebilen metninin, yaklaşık elli yıl sonra da olsa yayımlandığını ve külliyyatına girdiğini biliyoruz: *Düşün*, 1 Ağustos 1964. Ayrıca bkz.: Tevfik Fikret, 1984: 226-227; Tevfik Fikret, 2004: 648.

^{xxxi} Bu süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ergun, 1935: 43-46; Bölükbaşı, 2009: 22-24; Andı, 2000: 146 vd.; Ayvazoğlu, 2019: 256-261.

^{xxxii} Daha çok çevirileriyle dergide yer alan Sami Paşazade Sezai ile Menemenlizade Mehmet Tahir'in ayrılışlarının nedeni bilinmemektedir. Birincil kaynaklarda da bununla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bkz.: Güven, 2009: 138; Birinci, 1988: 7.

^{xxxiii} *Mirsad*, S.24, 19 Ağustos 1307/ 1 Eylül 1891, s.186-187. Kimi incelemelerde “Şehriyarı” geçse de dergideki yayının üstünde yer alan açıklamada “padişahî” sözcüğü kullanılmıştır.

^{xxxiv} *Malûmat*, S.1, 10 Şubat 1309/23 Şubat 1894, s. 5-6.

^{xxxv} *Tevfik Fikret*, s.81.

^{xxxvi} *Malûmat*, S.37, 27 Teşrinievvel 1310/ 9 Kasım 1894, s.289.

^{xxxvii} Ruşen Eşref, “Fikret, yalnız istibdattan ve bir vakit onun mümessili olan Hamid'den hiç hoşlanmadı. Bu şahıs ve bu içtimaî müessese Fikret'in hayatla mücadele eden, sanatta hayatî bir gaye arayan ruhuna korkunç bir bezginlik verirdi.” (Ünaydın, 2002:59) dese de, Fikret'in, “henüz üzerinde ‘istibdad’ı hissetmediği” (Ayvazoğlu, 2019:94) bir şairlik evresi de yok değildir. Burada üzerinde durduğumuz üç manzume de böylesi bir sürecin ürünüdür.

^{xxxviii} Fikret, 1899'da kaleme aldığı “Şehrayin”i ancak İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra, *Halûk'un Defteri*'nde yayımlayacaktır.

^{xxxix} Bu “prova”nın dokuz yıl sonra amacına ulaştığını İsmail Hikmet Ertaylan, “Halûk senelerdenberi özlediği o mukaddes cülûsa, meşrutiyet cülûsuna şehrayin yapıyor. Meşrutiyetin birinci, ikinci ve üçüncü günü ve gecesi Âşiyânı donatıyordu.” sözleriyle aktarır (1963:87)

^{xl} Kuntay'ın verdiği dizinin, bu şekliyle vezni bozuktur.

^{xli} *Rübâb*, S.1, 26 Kânunısanı1327/ 8 Şubat 1912, s.2.

- ^{xlii} Tevfik Fikret'in olumsuz tavrının İkinci Abdülhamit'le sınırlı olduğu; onun, hanedanın diğer fertleriyle, özellikle genç şehzadelerle olumlu bir ilişkisinin bulunduğu hakkında bkz.: Andı, 2007: 1-21.
- ^{xliii} Ruşen Eşref, Tevfik Fikret'in "Nâdim-i Hayât", "Bahâr-ı Mağmûm", "Perde-i Teselli", "Kahakaha-i Ye's" ve "Son Nağme" adlı şiirlerinin de İkinci Abdülhamit'le ilintili olduğunu kaydetmektedir (2002:60).
- ^{xliv} Tevfik Paşa, "uzun süre sadaret müsteşarlığında ve Memurîn-i Mülkiye Komisyonu riyasetinde ve meşrutiyetin ilânından sonra Şûrâ-yı Devlet riyasetinde ve âyan âzâlığında bulundu." İnal, 2013: 2387.
- ^{lv} Bu bilgiler, şiirin 1925'te *Son Saat* gazetesindeki (S.42, 29 Nisan 1925, s.2) yayımının üzerine eklenen notta verilmiştir. Bu hususta bkz.: Nuri Sağlam, "Servet-i Fünûn'a Kadar Tevfik Fikret ve Bilinmeyen Şiirleri", s.413. Manzumenin Lâtin harfli metni için bkz.: A.g.m., s.437-440. "Tebriknâme-i Nâçizâne" hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Ayvazoğlu, 2019: 92-95.
- ^{xlvi} İnal, 2013: 2388.
- ^{xlvii} Tevfik Fikret'in, yaklaşık yedi yıl sonra, *Rûbâb-ı Şikeste*'ye epigraf olarak koyacağı ünlü kıtasının "Kimseden ümmîd-i feyz etmem dilenmem perr ü bâl" şeklindeki ilk dizesinde, bu övgü şiirinden ötürü yaşadığı kişisel deneyimin etkisi olsa gerek.
- ^{xlviii} *Düşünce*, Nüsha-i Mahsûsa, 1334/1918, s.11.
- ^{lix} Manyasizade Refik Sait Bey, 1853-14 Mart 1909 yılları arasında yaşamış hukukçu, devlet adamı, bestekâr. Değişik zamanlarda Midhat Paşa'nın (1881) ve Namık Kemal'in (1883) avukatlığını yapmış, İkinci Meşrutiyet sonrasında baro başkanlığına seçilmiş, zaptiye ve adliye nazırlıklarında bulunmuştur.
- ^l *Düşünce*, Nüsha-i Mahsûsa, 1334/1918, s.10.
- ^{li} Refik Bey'in ölüm tarihi bile birçok çalışmada -1908 sonu şeklinde- yanlış verilmektedir. Ayrıca hakkında bir çalışmaya da rastlayamadık.
- ^{lii} Suphiyecinin ismi, mensubu olduğu Kocamemiler'in tarihini anlatan kapsamlı aile çalışmasında bile hiç geçmez. (Bkz.: Kocamemi, 2006). Ayrıca, aynı aileye mensup Sami Paşazade Sezai hakkında yapılan monografik çalışmanın sonundaki soyağacında da küçük kızın ismi yoktur (Güven, 2009: 212-213).
- ^{liii} *Maarif*, S.184, 18 Mayıs 1311/ 31 Mayıs 1895, s.211.
- ^{liv} Musa Kâzım Efendi hakkında geniş bilgi için bkz.: "Mûsâ Kâzım Efendi" (yaz.: Ferhat Koca), *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2006, C.31, s.119-132.
- ^{lv} Nesib Efendi hakkında geniş bilgi için bkz.: "Abdurrahman Nesib Efendi" (yaz.: Mehmet İpşirli), *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1988, C.1, s. 169.
- ^{lvi} *Servet-i Fünun*, S.318, 3 Nisan 1313/16 Nisan 1897- S.327, 5 Haziran 1313/ 18 Haziran 1897.
- ^{lvii} *Servet-i Fünun*, S.320, 17 Nisan 1313/ 30 Nisan 1897, s.119.